

Peri Istorias

Vol 11 (2023)

Περί Ιστορίας

ΙΟΝΙΟΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Περί Ιστορίας

11

ΚΕΡΚΥΡΑ 2023

Enrico Corradini: Οι ιδεολογικές αρχές του και η ίδρυση της Ιταλικής Εθνικιστικής Ένωσης.

Σωτήριος Κόκκορης

doi: [10.12681/p.i..39681](https://doi.org/10.12681/p.i..39681)

To cite this article:

Κόκκορης Σ. (2024). Enrico Corradini: Οι ιδεολογικές αρχές του και η ίδρυση της Ιταλικής Εθνικιστικής Ένωσης. *Peri Istorias*, 11, 121–146. <https://doi.org/10.12681/p.i.39681>

ENRICO CORRADINI: ΟΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ
ΚΑΙ Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΕΘΝΙΚΙΣΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

I. Το περιοδικό *Il Regno*

Η πολιτική εμπειρία της δεκαετίας του 1890 είχε πείσει αρκετούς από τους νεαρούς υποστηρικτές της συντηρητικής Δεξιάς στην Ιταλία για την ανεπάρκεια των παραδοσιακών απολυταρχικών λύσεων και την ανάγκη εύρεσης μιας ιδεολογίας ικανής να αντιμετωπίσει το σοσιαλιστικό κίνημα. Αυτή η ιδεολογία ήταν ο εθνικισμός. Η νέα μορφή του εθνικισμού δεν θα έπρεπε να συμβαδίζει με τον φιλελευθερισμό, σύμφωνα με το πρότυπο του Giuseppe Mazzini, αλλά να ακολουθήσει το παράδειγμα της Γερμανίας, της προηγούμενης δεκαετίας. Το έθνος θα αποτελούσε την ανώτερη και πιο αυθεντική έκφραση της κοινότητας. Υπό την αιγίδα του έθνους αναζητείτο μια ιεραρχικά οργανωμένη κοινωνική τάξη, η οποία θα αντικαθιστούσε τον φιλελεύθερο κοινοβουλευτισμό. Απαραίτητη προϋπόθεση για την κοινωνική ηρεμία ήταν και η συμφιλίωση της αστικής τάξης με την Καθολική Εκκλησία. Επιπλέον, ήταν αναγκαία μια πολιτιστική επανάσταση για την αναγέννηση των Ιταλών και τη δημιουργία του «Νέου Κράτους» και του «Νέου Ανθρώπου». Σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής, βασικός στόχος ήταν το έθνος να στραφεί προς μια επιθετική, ιμπεριαλιστική κατεύθυνση. Πλέον, ο ταξικός αγώνας θα έπρεπε να παραμεριστεί. Η νέα μορφή αυταρχισμού στρεφόταν εναντίον του σοσιαλισμού, του φιλελευθερισμού και της δημοκρατίας.

Ο Emilio Gentile εντάσσει την παραπάνω ιδεολογική τοποθέτηση τμημάτων της ιταλικής νεολαίας, τα οποία ως επί το πλείστον ανήκαν στη μεσαία τάξη, σε μια ευρύτερη αντίληψη, την οποία ονομάζει «νεωτερικό εθνικισμό»¹. Αυτός ήταν απόρροια του μύθου της Μεγάλης Ιταλίας και του

---

1. Με τον όρο «νεωτερικό εθνικισμό» ο Gentile προσδιορίζει μια ψυχική διάθεση, μια ευαισθησία και έναν πολιτιστικό προσανατολισμό εθνικιστικού τύπου. Ο νεωτερικός εθνικισμός χαρακτηρίζεται βασικά από τη στάση του απέναντι στη νεωτερικότητα και

νεανικού ενθουσιασμού για τον νεωτερισμό. Οι υποστηρικτές αυτής της μορφής εθνικισμού θεωρούσαν πως στη νέα εποχή θα κυριαρχούσαν οι διαμάχες μεταξύ των εθνών για την παγκόσμια κυριαρχία. Ο νεωτερικός εθνικισμός ήταν συνυφασμένος και με την επανάσταση των γενεών. Η νέα γενιά επιθυμούσε διακαώς να αναλάβει πρωταγωνιστικό ρόλο στη διακυβέρνηση της χώρας, σε μια περίοδο κατά την οποία η άνοδος της εργα-

γίνεται αντιληπτός ως μια νέα ιστορική διάσταση, στο πλαίσιο της οποίας το έθνος έχει τη δυνατότητα να αυξηθεί και να επεκτείνει τη δυναμική του. Ο νεωτερικός εθνικισμός, όσον αφορά την ερμηνεία του για το έθνος, απομακρύνεται από τον εθνικισμό του 19ου αιώνα, ειδικά στα θέματα της ανεξαρτησίας και της ισότητας των εθνών. Όμως, πρώτιστα, διαφοροποιείται όσον αφορά τη σύζευξη της ιδέας του έθνους με τον ενθουσιασμό για τη σύγχρονη ζωή, η οποία φαίνεται να κυριαρχείται από φρενήρεις ρυθμούς και από μια έκρηξη, δίχως προηγούμενο στην ανθρώπινη ιστορία, της ανθρώπινης ενεργητικότητας και της ύλης. Φαινόμενα τα οποία πλέον κυριαρχούν και ανατρέπουν κάθε πτυχή της κοινωνίας, διεγείροντας ανταγωνισμούς και διαμάχες μεταξύ των εθνών και των ηπείρων, σε ένα συνεχόμενο ανταγωνισμό για ισχύ και πρωτοκαθεδρία. Ο νεωτερικός εθνικισμός δεν αρνείται την εκβιομηχάνιση και τον εκσυγχρονισμό της χώρας, ωστόσο επιδιώκει αυτές οι διαδικασίες να πραγματοποιούνται με γνώμονα την ισχυροποίηση του έθνους. Κύριο, νεωτεριστικό χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης μορφής εθνικισμού αποτελεί η προσπάθεια συμφιλίωσης του πνευματικού στοιχείου με την πραγματικότητα της βιομηχανικής κοινωνίας των μαζών. Θεωρείται απαραίτητη μια επανάσταση του πνεύματος για τη δημιουργία του «Νέου Ανθρώπου», της καινούργιας αριστοκρατίας του πνεύματος, πολιτικής και ηθικής, ικανής να εξουσιάζει τη σύγχρονη ζωή, διατηρώντας σταθερή την ανωτερότητα της πνευματικής ισχύος, όταν αντιμετωπίζει τις υλιστικές δυνάμεις. Για την επανάσταση του πνεύματος ο νεωτερικός εθνικισμός καταφεύγει στη διέγερση του συγκινησιακού στοιχείου και του συναισθήματος μέσω της επανενεργοποίησης της μυθοποιητικής δύναμης, πιστεύοντας σε μια καινούργια λαϊκή θρησκεία, η οποία πηγάζει από τους μύθους της εθνικής ιστορίας και πρέπει να συνοδεύσει τον εκσυγχρονισμό. Παρ' όλα ταύτα, ο νεωτερικός εθνικισμός δεν διακατέχεται από φετιχιστική λατρεία της παράδοσης, δεν αναζητά με νοσταλγία ένα τέλειο παρελθόν, αλλά στρέφεται στο μέλλον με μια «τραγική αισιοδοξία» της θέλησης για δύναμη, την οποία θέλει να διεκδικήσει μέσω του μεγαλείου του έθνους. Στη νέα μορφή του εθνικισμού μπορεί να συνυπάρξει η ανάκληση του μύθου της *romanità* με τους φουτουριστικούς μύθους, η εξύψωση της έννοιας του έθνους με τη φιλοδοξία δημιουργίας αρχών και αξιών ενός νέου, με παγκόσμιο χαρακτήρα, πολιτισμού. Επιπλέον, η ανακήρυξη της προτεραιότητας του πνεύματος συγχρωτίζεται με την αποδοχή του ρεαλισμού της ισχύος, φτάνοντας μέχρι την εξύψωση της βίας και του πολέμου ως δυνάμεων δημιουργίας πολιτισμού.

Πρώτιστα, ο νεωτερικός εθνικισμός εκφράζει τον μύθο του *italianismo*, ο οποίος προέρχεται από τον Mazzini και στον οποίο εκφράζεται η πίστη, ιδιαίτερα ανάμεσα στις νέες γενιές, ότι στη σύγχρονη, βιομηχανική Ιταλία ανήκει πρωταγωνιστικός ρόλος στην ιστορία του κόσμου (βλ. Emilio Gentile, «La nazione del fascismo. Alle origini della crisi dello Stato nazionale in Italia», *Storia Contemporanea* 6 [Dicembre 1993], σ. 837-838).

τικής τάξης και η κινητοποίηση των Καθολικών έθεταν υπό αμφισβήτηση την έννοια του έθνους-κράτους².

Η συνάντηση μεταξύ του Enrico Corradini³ και του Giovanni Papini⁴ στη Φλωρεντία, τον Σεπτέμβριο του 1903, και η έκδοση του περιοδικού *Il Regno*, τον Νοέμβριο του ίδιου έτους⁵, υπήρξε καταλυτική για τις εξελίξεις στον πρωτοεμφανιζόμενο χώρο της εθνικιστικής Δεξιάς στην Ιταλία⁶. Η

2. Emilio Gentile, *The Struggle for Modernity. Nationalism, Futurism and Fascism*, ΗΠΑ 2003, σ. 6.

3. Ο Enrico Corradini (1865-1931), ο οποίος καταγόταν από την περιφέρεια της Τοσκάνης, υπήρξε δάσκαλος, συγγραφέας και δημοσιογράφος. Η στροφή του προς τον εθνικιστικό χώρο έλαβε χώρα μετά το «όνειδος» της Άντουα και κάτω από την επιρροή του Gabriele D'Annunzio.

Η μάχη της Άντουα (πρωτεύουσα της επαρχίας της αιθιοπικής αυτοκρατορίας Tigre) έλαβε χώρα τον Μάρτιο του 1896. Εκεί, οι ιταλικές δυνάμεις με επικεφαλής τον στρατηγό Oreste Baratieri αντιμετώπισαν τις υπέρτερες αιθιοπικές του αυτοκράτορα Μενελίχ Β' (περίπου 100.000 καλώς εξοπλισμένα άτομα) και υπέστησαν συντριπτική ήττα. Από τους 16.500, περίπου, Ιταλούς άντρες οι 6.000 σκοτώθηκαν, ενώ 1.900 πιάστηκαν αιχμάλωτοι. Οι επιπτώσεις της ήττας ήταν καταλυτικές τόσο σε πολιτικό επίπεδο όσο και σε ηθικό-ψυχολογικό. Ο πρωθυπουργός της Ιταλίας Francesco Crispi, ο οποίος ταυτίστηκε με την προσπάθεια ιμπεριαλιστικής επέκτασης της χώρας, υπέβαλε αμέσως την παραίτησή του από το πρωθυπουργικό αξίωμα στις 5 Μαρτίου. Οι κραδασμοί της συγκεκριμένης στρατιωτικής ήττας θα μπορούσαν να απορροφηθούν ευκολότερα, εάν ο ιταλικός λαός διακατεχόταν από πνεύμα ομοψυχίας και αποφασιστικότητας. Όμως, τελικά, αποδείχθηκε πως τα θεμέλια της ιταλικής ενοποίησης ήταν σαθρά και ο ιταλικός λαός δεν εμφορείτο από πνεύμα ενότητας. Όσον αφορά τους εθνικιστές, το 1896 αποτελούσε «έτος ονειδούς». Όπως και οι φασίστες μετέπειτα, θεώρησαν ότι η τιμή του έθνους έπρεπε να αποκατασταθεί με έναν νικηφόρο πόλεμο (βλ. Christopher Seton-Watson, *Italy from Liberalism to Fascism 1870-1925*, London 1967, σ. 181-183).

4. Ο Giovanni Papini (1881-1956) υπήρξε συγγραφέας και ποιητής. Γιος ενός άθεου, υποστηρικτή του Mazzini και τεχνίτη από τη Φλωρεντία, ο Giovanni ήταν σε μεγάλο βαθμό αυτοδίδακτος. Το αίσθημα της περιθωριοποίησης και η πεποίθησή του πως όφειλε να πορευτεί βασιζόμενος, αποκλειστικά, στις δικές του δυνάμεις, επηρέασαν βαθύτατα τον ψυχισμό του, δικαιολογώντας, εν μέρει, τις συχνές και σκληρές επιθέσεις του απέναντι στους ακαδημαϊκούς κύκλους (βλ. Adrian Lyttelton, *Italian Fascism from Pareto to Gentile*, London 1973, σ. 97).

5. Ο Corradini υπήρξε ο εμπνευστής και ο ιδρυτής του περιοδικού, ενώ ο Papini αποτέλεσε τον συντάκτη του. Μερικοί φίλοι του Corradini υπήρξαν βασικοί χρηματοδότες του εγχειρήματος.

6. Το πρώτο περιοδικό που ίδρυσε ο Corradini ήταν το *Marzocco*, τον Φλεβάρη του 1896, πέντε εβδομάδες περίπου πριν την ήττα στην Άντουα. Οι συνεργάτες του με άρθρα τους στρέφονταν εναντίον των ανιστήτων και των περιβαλλοντολογικών αλλαγών που προκαλούσαν ο καπιταλισμός και η συνακόλουθη βιομηχανοποίηση. Ο αντι-σοσια-

Φλωρεντία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα θεωρείτο το κέντρο της «διανοητικής αναγέννησης» της χώρας. Το *Il Regno* εδραίωσε την πρωτοκαθεδρία της πόλης στον χώρο της διανόησης και της λογοτεχνίας την προπολεμική περίοδο. Εκεί υπήρξε αλληλεπίδραση των κυρίαρχων ιδεολογικών ρευμάτων της εποχής, από τον πραγματισμό του William James, τον ιδεαλισμό του Benedetto Croce, τη θεωρία των ελίτ του Vilfredo Pareto, την κριτική του Gaetano Mosca για τον κοινοβουλευτισμό, έως και τις εθνικιστικές, αντισημιτικές θέσεις της Action Française. Έντονη ήταν και η στροφή στον αισθητισμό, ως αντίδραση στην κυρίαρχη θετικιστική κουλτούρα της εποχής, η οποία προσπαθούσε να επιβάλει στην τέχνη και τις ανθρωπιστικές σπουδές τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις των φυσικών επιστημών⁷.

Ο Corradini είχε κάνει την εμφάνισή του στο λογοτεχνικό προσκήνιο της Ιταλίας ήδη από την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα, συγγράφοντας νουβέλες, χωρίς, όμως, ιδιαίτερη επιτυχία. Ο πεσιμιστικός τόνος δέσποζε στα έργα του. Το περιεχόμενο των δημιουργιών του στράφηκε στο ηρωικό ιδεώδες με το *Dopo la morte*, το 1895. Το ιδεολογικό πρότυπο της νεανικής του ηλικίας θα υποχωρήσει μπροστά σε μια πιο αισιόδοξη και θετική στάση ζωής, όπου ξεπροβάλλει η σκληρή αντιμετώπισή της και ο αυτοδημιούργητος άνθρωπος, ο οποίος αφηφά και ταυτόχρονα προκαλεί την κοινωνία⁸.

Στο σύντομο πέρασμά του από την *Gazzetta di Venezia*, το 1900, μια από τις πιο παλιές ιταλικές εφημερίδες, συγγράφει άρθρα και ρεπορτάζ με ένα αντιδραστικό, μελλοντολογικό, δίκην προφήτη, επιθετικό στυλ, το οποίο θα προκαλέσει ζωνηρό ενδιαφέρον στον χώρο της ιταλικής Δεξιάς. Ο συγκεκριμένος πολιτικός χώρος, ως τότε, στηριζόταν σε αρθρογράφους οι οποίοι αναζητούσαν ιδεολογικά στηρίγματα αποκλειστικά στο ένδοξο παρελθόν⁹. Από τα πρώτα του άρθρα στην *Gazzetta di Venezia* ο Corradini θα χαιρετίσει την άνοδο του εθνικισμού στη Γαλλία και την Κίνα. Ισχυριζόταν πως την εποχή του ιμπεριαλισμού θα επικρατούσαν οι «καθαροί-αμόλυντοι» λαοί. Η Ιταλία έπρεπε να ξαναδημιουργηθεί από την αρχή¹⁰, να αποβάλει τη

λισμός ήταν έντονος λόγω του θετικιστικού-υλιστικού περιεχομένου της συγκεκριμένης ιδεολογίας. Επιπλέον, διατυπώθηκαν φιλοπολεμικές απόψεις από τον Corradini, ως προλούδιο των θέσεων της ANI στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

7. Ronald Cunsolo, *Italian Nationalism: From its Origins to World War II*, Florida 1990, σ. 95.

8. John Thayer, *Italy and the Great War. Politics and Culture, 1870-1915*, Madison 1964, σ. 193.

9. Richard Drake, «The Theory and Practice of Italian Nationalism 1900-1906», *Journal of Contemporary History* 53 (1981), σ. 217.

10. Ο Corradini διασκεύασε τη γνωστή ρήση του Massimo d'Azeglio, πρώην πρωθυ-

μαλθακότητα που τη διέκρινε, και να επαναφέρει την αστική αρετή των Ρωμαίων προγόνων.

Η παραμονή του στη Βενετία δεν διήρκεσε πολύ. Ύστερα από κάποιους μήνες αποχώρησε από την πόλη, αφού δεν κατάφερε να γίνει διευθυντής της εφημερίδας, όπως ήλπιζε, και επέστρεψε στη Φλωρεντία. Από τις αρχές του 1902, σε μια ομιλία του στη Νάπολη, θα εκφράσει κάποιους κοινωνιολογικούς συλλογισμούς, οι οποίοι θα αποτελέσουν τα διανοητικά θεμέλια της εκδοχής του για τον εθνικισμό. Υποστήριξε ότι συνολικά οι μελέτες της ανθρώπινης και ζωικής συμπεριφοράς αποδεικνυαν την εμπειρική αξίωση πως οι κοινότητες που αποτελούνται από οργανισμούς με αισθήματα, κυριαρχούνται από εχθρότητα για τα μέλη εκτός κοινότητας και από φιλικά αισθήματα για τα μέλη εντός αυτής. Όταν, μάλιστα, μια κοινότητα δεν διακατέχεται από τέτοιου είδους αισθήματα, θεωρείται παρηκμασμένη και στην ουσία ετοιμοθάνατη. Κάθε κοινότητα η οποία απεμπολεί την ενότητά της και διασπάται από εσωτερικές συγκρούσεις, απειλείται με εξαφάνιση. Η μαρξιστική επιμονή στον ταξικό αγώνα και η παρεπόμενη κοινωνική διάλυση αποτελεί τη μεγαλύτερη απόδειξη των κοινωνιολογικών προσεγγίσεων του Corradini¹¹.

Στο *Il Regno* παρουσιάστηκαν οι βασικοί άξονες της εθνικιστικής ιδεολογίας: ο κοινωνικός δαρβινισμός¹², ο ρομαντικός ιμπεριαλισμός, η απαισιοδοξία σχετικά με τη δυνατότητα των Λατίνων να ανταγωνιστούν τον αγγλοσαξονικό κόσμο και τους Γερμανούς, η περιφρόνηση για το δημοκρατικό πολίτευμα, η έμφαση στη δύναμη της θέλησης έναντι της λογικής, και της βίας έναντι της αυτοσυγκράτησης¹³. Αποτελούσαν την πρώτη προσπάθεια για κριτική στην κυβέρνηση Giolitti, από τον χώρο της ριζοσπαστικής

πουργού του Πεδεμοντιού, ο οποίος μετά την ενοποίηση της χώρας είχε διατυπώσει την άποψη πως «η Ιταλία δημιουργήθηκε. Τώρα πρέπει να δημιουργήσουμε τους Ιταλούς».

11. Anthony James Gregor, *Mussolini's Intellectuals. Fascist Social and Political Thought*, Princeton 2005, σ. 27.

12. Η συγκεκριμένη αντίληψη προέρχεται από τη γνωστή επιστημονική θεωρία του Herbert Spencer, η οποία ισχυρίζεται ότι τα είδη επιβιώνουν αναλόγως της δύναμής τους. Υπό αυτό το πρίσμα η δύναμη είναι συνώνυμη της επιτυχίας και η αδυναμία της αποτυχίας. Όταν ένα στοιχείο απολέσει τα υγιή χαρακτηριστικά του, πρέπει να εξαφανιστεί. Αρχικά, ο Δαρβίνος είχε διατυπώσει τη θεωρία του για τον φυσικό κόσμο, αλλά στα τέλη του 19^{ου} αιώνα διάφοροι διανοητές, όπως ο Spencer, την προσαρμοσαν και στο κοινωνικό πλαίσιο (βλ. Peter Davies, Derek Lynch, *The Routledge Companion to Fascism and the Far Right*, Routledge, London 2002, σ. 91).

13. Alexander De Grand, *The Italian Nationalist Association and the Rise of Fascism in Italy*, Nebraska 1978, σ. 11.

Δεξιάς, μια πρώιμη, ηχηρή φωνή αντίστασης της μεσαίας τάξης απέναντι στον κίνδυνο του σοσιαλισμού και στην ανικανότητα του φιλελευθερισμού. Αν και μπορούμε να διαπιστώσουμε έναν πυρήνα αντιθετικιστικής σκέψης στο περιοδικό, εντούτοις δεν μπορούμε να το θεωρήσουμε αποκλειστικά «ιδεαλιστικό». Ίσως θα ήταν πιο σωστό να υποστηρίξουμε ότι εξέφραζε έναν ιδεαλισμό ως έννοια γένους, από φιλοσοφική άποψη¹⁴. Στην πραγματικότητα ο αντιθετικισμός του *Il Regno* δεν είχε τις ρίζες του στον πολιτισμό ή τη φιλοσοφία αλλά στην πολιτική, όπως ακριβώς προωθούσε ο σοσιαλισμός, από την άλλη πλευρά, τον θετικισμό.

Η συνύπαρξη πολλών και αντικρουόμενων απόψεων στο *Il Regno* αντανακλούσε τις βαθύτερες αντιγνώμεις της ιταλικής διανόησης των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Στους κόλπους του φιλοξενήθηκαν άρθρα των Giovanni Papini, Giuseppe Prezzolini, Giuseppe Antonio Borghese, Maffio Maffii, Emilio Cecchi¹⁵ και Gabriele D'Annunzio. Επιπρόσθετα, έκαναν την εμφάνισή τους και συντηρητικοί φιλελεύθεροι, οι επονομαζόμενοι «Νέοι Φιλελεύθεροι», οι οποίοι ήταν υπερασπιστές του ελεύθερου εμπορίου, του οικονομικού ατομικισμού και της ισχυρής διακυβέρνησης της χώρας. Ο συγχρωτισμός των παραπάνω ρευμάτων παρουσίασε αρκετές δυσκολίες, από την αρχή. Ο Corradini θεωρούσε την εξωτερική πολιτική της Ιταλίας ως ακρογωνιαίο λίθο για την αναγέννησή της. Ο Papini και ο Prezzolini έδιναν ιδιαίτερη έμφαση στην αναζωογόνηση της αστικής τάξης και στην ανάδειξή της ως κυρίαρχης στον πολιτικό στίβο. Οι Νέοι Φιλελεύθεροι θεωρούσαν το ελεύθερο εμπόριο και την ελεύθερη οικονομία πανάκεια για τα οικονομικά αδιέξοδα της χώρας, ερχόμενοι σε αντίθεση με τους οπαδούς του προστατευτισμού. Εντούτοις, μέσα από αυτές τις αντιτιθέμενες απόψεις προήλθαν αρκετά βασικά συστατικά του προγράμματος της Ιταλικής Εθνικιστικής Ένωσης.

Άλλωστε, προείχε η αντιμετώπιση της κυρίαρχης ιδεολογίας στην ιταλική χερσόνησο: του σοσιαλισμού. Οι εθνικιστές πίστευαν πως το έθνος αποτελούσε ένα ζωντανό οργανισμό, ο οποίος κινδύνευε από εσωτερικές απειλές. Ο δρόμος του φιλελευθερισμού, με την εμμονή του στην υπεράσπιση των ατομικών δικαιωμάτων σε ένα αδύναμο ιταλικό κράτος, οδηγούσε στην αναρχία. Οι έννοιες της ελευθερίας και του φιλελεύθερου ατόμου ήταν πολυχρησιμοποιημένες, στα όρια της κατάχρησης, και στην πολιτική είχαν μια αξία πολύ σχετική. Σε όλο το εύρος τους θεωρούνταν

14. Franco Gaeta, *Il nazionalismo italiano*, Rome 1981, σ. 109.

15. Κοινός τόπος των παραπάνω συγγραφέων υπήρξε η Φλωρεντία και το αντι-θετικιστικό κλίμα που επικρατούσε στους κόλπους της, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

υποκριτικές¹⁶. Την εσωτερική κατάσταση εκμεταλλεύονταν οι σοσιαλιστές, για να θέσουν στο περιθώριο την αστική τάξη, χρησιμοποιώντας και αυτοί την έννοια της ελευθερίας, με μακροπρόθεσμο σκοπό να την υποτάξουν και να οργανώσουν την μελλοντική τους «τυραννία». Άλλωστε, η συγκεκριμένη έννοια ερχόταν σε αντίθεση με την πειθαρχία που απαιτούσε το PSI¹⁷ (Partito Socialista Italiano) στους κόλπους του για τα μέλη του¹⁸. Μόνη διέξοδος για τους αστούς, προκειμένου να αντεπεξέλθουν στις αυξανόμενες προκλήσεις, ήταν ο εθνικιστικός ιμπεριαλισμός, ο οποίος προκάλούσε απέχθεια στους σοσιαλιστές λόγω των αντιιμπεριαλιστικών και αντεθνικών καταβολών τους.

Για τον Corradini, το έθνος αποτελεί, πάνω απ' όλα, συμφωνία των γενοών για την εκπλήρωση μιας αποστολής διά μέσου των αιώνων. Η εθνική αρετή είναι η δύναμη της θέλησης, η οποία καθιστά έναν λαό ικανό να δημιουργήσει την ιστορία του. Τα έθνη είναι δυνάμεις ισχυρές, είναι τα κυρίαρχα «όργανα» του κόσμου. Το έθνος αποτελεί ένα πλήθος, το οποίο έχει για δική του δύναμη τις γενεές που το συνθέτουν. Θεωρείται ως ο νόμος της συνέχειας της ζωής. Για να φανταστεί κάποιος αυτή τη συνέχεια στη ζωή του έθνους, χρειάζεται να το σκεφτεί ως ζωντανό, εξαιρετικό οργανισμό, ο οποίος αυξάνει με την πάροδο του χρόνου και βρίσκεται σε συνεχή δράση¹⁹. Η εθνική αρετή είναι δυνατόν να παίρνει και τη μορφή της αλληλεγγύης. Μεγάλο κύμα αλληλεγγύης εκδηλώνεται κατά τη διάρκεια πολέμου. Η αλληλεγγύη αυτή πρέπει να αποτελεί θεμέλιο για τη διενέργεια θαρραλέων πράξεων.

Οι αντισοσιαλιστές θεωρούνται υπέρμαχοι του ατομικισμού. Ωστόσο, πρέπει να διευκρινιστεί τότε ο εθνικιστής –και η φυσική του προέκταση, ο ιμπεριαλιστής–, είναι ατομικιστής και τότε όχι. Ο εθνικιστής, όταν στρέφεται εναντίον του σοσιαλισμού σε θέματα οικονομικά, είναι ατομικιστής. Αλλά το ίδιο άτομο, όταν εκπροσωπεί το δόγμα του εθνικισμού σε εθνικιστές, γίνεται φανερό πως μετατρέπεται στην ενσάρκωση του αντι-ατομικισμού, αφού ο εθνικισμός είναι η θεωρία εκείνων, οι οποίοι θεωρούν το έθνος ως τη μέγιστη έκφραση της συλλογικής ζωής²⁰. Απορρίπτει, παράλ-

16. Enrico Corradini, «Qualche altra parola», *Il Regno* I/3 (1903), σ. 2-4.

17. Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα.

18. Corradini, «Qualche altra parola», σ. 2-4.

19. Enrico Corradini, «La virtù nazionale», *Il Regno* II/6 (1905), όπως αναφέρεται στο Gaeta, *Il Nazionalismo Italiano*, σ. 105.

20. Enrico Corradini, «Epilogo», στο: *Scritti e discorsi 1901-1914*, a cura di Lucia Strappini, Torino 1982, σ. 127.

ληλα, την άλλη μορφή συλλογικότητας, τον λεγόμενο σοσιαλιστικό κολεκτιβισμό. Ο κολεκτιβισμός κατατράχεται από την έννοια της ισότητας: ισότητα μεταξύ των ατόμων, ισότητα στην εργασία, ισότητα στους μισθούς, ακόμη και στην εργασιακή ενδυμασία. Αντίθετα, στη συλλογική ζωή ξεχωρίζει η έννοια της διαφορετικότητας. Εκφράσεις της δεύτερης είναι οι πόλεις, τα έθνη, οι αυτοκρατορίες, οι τέχνες, οι πολιτισμοί, η ίδια η ιδέα της προόδου. Κανείς δεν μπορεί να τοποθετήσει τον εαυτό του πάνω από το έθνος. Η έννοια της ανθρωπότητας-οικουμενικότητας που θα μπορούσε να συμπεριλάβει το άτομο, την οικογένεια, το έθνος, δεν υφίσταται προς το παρόν. Στο μέλλον, ίσως, θα μπορούσαν να πιστέψουν σε αυτήν εκείνοι που θεωρούν πως ο κόσμος δεν κινείται ανάμεσα στην αλληλεγγύη και τον ανταγωνισμό²¹. Η διαφοροποίηση των εθνών και οι μεταξύ τους διαμάχες είναι μια αναγκαιότητα του δράματος της ανθρώπινης ιστορίας. Οι αιτίες, οι οποίες έκαναν αναγκαία τη μετάβαση από τις μεμονωμένες πόλεις στα έθνη, απαγορεύουν να πιστέψει κάποιος στην ένωση όλων των εθνών. Τα έθνη αποτελούν οντότητες γεωγραφικές, κλιματικές, ιστορικές, γλωσσικές, πολιτιστικές, πολιτικές και πρεσβεύουν την έκφραση μιας ακατάβλητης δύναμης για ανάπτυξη και εδαφική επέκτασή της στο εξωτερικό. Το συμπέρασμά του για την έννοια έθνος συνοψίζεται στο εξής: είναι η ατελής υλοποίηση αυτού του νόμου που η ίδια η φύση έθεσε: ειρήνη στο εσωτερικό, για να μπορεί να γίνει πόλεμος στο εξωτερικό μέτωπο²².

Ο εθνικισμός είναι το δόγμα εκείνων, οι οποίοι θεωρούν το έθνος ως τη μεγαλύτερη μονάδα της συλλογικής ζωής. Στηρίζεται σε δύο αρχές: η ζωή είναι η κινητήριος δύναμη στον χώρο και στον χρόνο, πάνω από ανθρώπινα όρια: δεύτερον, η αρετή είναι δημιουργός της συλλογικότητας. Ο ιμπεριαλισμός, άρρηκτα συνδεδεμένος με τον εθνικισμό, είναι μια κατάσταση του έθνους που θα του προσδώσει σε υπεραφθονία δύναμη, ζωτικότητα, εργασιακές ευκαιρίες, πλούτο. Ο Corradini υποστηρίζει το δόγμα πως τα έθνη δεν αποκτούν αλλά κατακτούν. Κατακτούν την ευημερία, τον πλούτο της, την ισχύ, το μεγαλείο, τη δόξα και τον πολιτισμό τους²³. Ωστόσο, είναι ακατόρθωτο για ένα έθνος να αναπτυχθεί σε ιμπεριαλιστικό επίπεδο, αν κυριαρχείται από ιδιότυπο εσωτερικό ιμπεριαλισμό ανάμεσα στις τάξεις του. Για τον εξωτερικό ιμπεριαλισμό απαραίτητοι είναι οι πόλεμοι, ενώ για τον εσωτερικό οι επαναστάσεις. Στην Ιταλία των αρχών του 20^{ου} αι-

21. Gaeta, *Il nazionalismo italiano*, σ. 106.

22. Corradini, *Scritti e discorsi 1901-1914*, σ. 132.

23. Enrico Corradini, «Le nazioni proletarie e il nazionalismo», στο: *Discorsi Politici 1902-1923*, Firenze 1923, σ. 116.

ώνα, αρκετοί είναι αυτοί που σκέφτονται το δεύτερο ενδεχόμενο, για να απομακρύνουν μια ανίκανη, διεφθαρμένη άρχουσα τάξη.

Ο Corradini διαχώριζε την έννοια του πατριωτισμού από τον εθνικισμό. Ξεκαθάριζε πως, εάν ο πατριωτισμός σημαίνει αγάπη για την πατρίδα, τότε και οι εθνικιστές πρέπει να θεωρούνται πατριώτες. Η Ιταλία αποτελεί τη «μητέρα τους», την οποία σέβονται, εκτιμούν και υπηρετούν στο διηνεκές. Ωστόσο, υπάρχουν αρκετές σημαντικές διαφορές. Πατριωτισμός σημαίνει αλτρουισμός, εθνικισμός σημαίνει εγωισμός. Όταν κάποιος θέλει να εκφράσει την αγάπη του για τη χώρα του, χρησιμοποιεί τον όρο «πατρίδα». Αντίθετα, όταν θέλει να επισημάνει την ισχύ της, αναφέρεται στο «έθνος». Η παλιά έννοια του Ιταλού πατριώτη, ο οποίος συνήθως είναι εκπρόσωπος της αστικής τάξης, έχει ξεπεραστεί. Αυτού του είδους ο πατριωτισμός θεωρείται αναληθής και πάνω απ' όλα αδρανής. Πρόκειται για έναν «νεκρό» πατριωτισμό. Ο εθνικισμός, αντίθετα, αποτελεί την εκδοχή του ζωντανού πατριωτισμού. Θεωρείται προϊόν δράσης, αλλά, παράλληλα, παράγει και ο ίδιος δράση. Ακόμα, αποτελεί τον διαμορφωτή ολόκληρης της ζωής του πολίτη²⁴.

Το ίδιο συμβαίνει και με την έννοια της κοινωνικής τάξης, η οποία αποτελεί προνομιακό χώρο του προλεταριάτου. Ο εργάτης συνδέεται με την τάξη του λόγω εγωιστικού υπολογισμού. Θέλει να πετύχει μέσω αυτής τη βελτίωση της οικονομικής του κατάστασης. Η κοινωνική τάξη θεωρείται στοιχείο που δίνει την κατάλληλη ισχύ στο προλεταριάτο για να διεξαγάγει την πάλη των τάξεων. Για τον εθνικισμό, αντίθετα, το έθνος πρέπει να διαθέτει εκείνες τις δυνάμεις που θα συμβάλουν στη βελτίωση των οικονομικών δυνατοτήτων όλων των Ιταλών²⁵.

Για πολλούς συμπατριώτες του Corradini ο σοσιαλισμός θεωρείται ως κάτι πιο «εύκολο», σε αντίθεση με τον εθνικισμό. Αυτό συμβαίνει γιατί ο εχθρός του εργάτη είναι ξεκάθαρος και γνωρίζει επακριβώς το αντικείμενο του αγώνα του: αύξηση του ημερομισθίου του. Αντίθετα, στον εθνικισμό, υποστηρίζουν, δεν υπάρχει τίποτε ξεκάθαρο και εύκολο. Αλλά αυτό δεν πρέπει να σημαίνει πως όταν μια έννοια δυσκολεύει τη μεγάλη μάζα του πληθυσμού, είναι λιγότερο αναγκαία, χρήσιμη, σημαντική ή μεγαλειώδης. Άλλωστε, για τη βελτίωση των οικονομικών τους ενδιαφέρονται όλες οι κοινωνικές τάξεις. Ως εκ τούτου, πρέπει να κυριαρχήσει η εθνική αλληλεγγύη. Αυτό πρέπει να γίνει κατανοητό από όλους τους Ιταλούς. Ο Άγγλος και ο Γάλλος εργάτης, όταν ακούν αυτήν την έννοια, την νιώθουν σαν κάτι που

24. Στο ίδιο, σ. 106.

25. Στο ίδιο, σ. 107.

αφορά το κοινό συμφέρον, όταν ο εργάτης όμως ακούει για αλληλεγγύη των τάξεων, θεωρεί ότι είναι κάτι που αφορά το προσωπικό του συμφέρον²⁶.

Ο εθνικισμός αποτελεί απόπειρα να μεταφερθεί το πρόβλημα της ιταλικής πολιτικής ζωής από το εσωτερικό στο εξωτερικό. Επιβεβαιώνει πέντε ισχύουσες αλήθειες. Αρχικά, οι συνθήκες διαβίωσης της έθνους βρίσκονται σε στενή συνάρτηση με τις συνθήκες διαβίωσης των άλλων εθνών. Δεύτερον, για μερικά έθνη αυτή η συνάρτηση σημαίνει υποταγή και εξάρτηση, οικονομική και ηθική, ακόμη και αν δεν υπάρχει πολιτική εξάρτηση. Τρίτον, η Ιταλία είναι ένα από τα έθνη που εξαρτώνται οικονομικά και ηθικά από άλλα, παρότι τα τελευταία σαράντα χρόνια ήταν ανεξάρτητη, σε πολιτικό επίπεδο. Τέταρτον, δίχως άλλο αυτή η υποτέλεια της χώρας ήταν υπέρμετρα σκληρή. Τέλος, η Ιταλία έπρεπε να λυτρωθεί από αυτήν την οικονομική και ηθική υποτέλεια, όπως συνέβη και με την πολιτική. Όλα τα έθνη τα οποία βρίσκονται σε παρόμοια κατάσταση εξάρτησης, όπως η Ιταλία, ο Corradini τα ονομάζει «προλεταριακά». Συμβαίνει σε αυτά ό,τι συμβαίνει με το προλεταριάτο, το οποίο εξαρτάται από την αστική τάξη²⁷.

Ήδη από το πρώτο, ιδρυτικό δημοσίευμα του περιοδικού, ο Corradini στράφηκε αναφανδόν εναντίον του σοσιαλισμού, ο οποίος υπερασπίζει τα συμφέροντα μόνο μίας τάξης, της εργατικής, διαφορώντας για κάθε άλλο θεσμό και αξία του ιταλικού κράτους. Μέσω του ταξικού αγώνα οι σοσιαλιστές θέλουν να διαλύσουν τις μεγάλες ιστορικές αρμονίες, τα έθνη. Μάλιστα, έχουν εγκαθιδρύσει και μια ιδιότυπη «τυραννία των δρόμων», αμφισβητώντας κάθε δομή της ιταλικής κοινωνίας²⁸. Χαρακτηριστικό της αποστροφής που ένιωθε, είναι ότι με την κήρυξη της πρώτης γενικής απεργίας, τον Σεπτέμβριο του 1904, από τη ριζοσπαστική πτέρυγα του PSI, θα καλέσει την ιταλική κυβέρνηση να την αντιμετωπίσει με τα όπλα. Από την άλλη πλευρά, διατεινόταν πως η αστική τάξη είχε διαβρωθεί ιδεολογικά από τον αθεϊσμό, τον μυστικιστικό κοσμοπολιτισμό, τον υπέρμετρο ανθρωπισμό και συναισθηματισμό, ενώ στους κόλπους της η χρησιμοθηρία και η μετριότητα είχαν γίνει συνώνυμα της σοφίας. Οι υπέρτατες ανθρώπινες αξίες είχαν τεθεί στο περιθώριο και ο ηρωισμός, ως αξία, χλευαζόταν²⁹.

26. Στο ίδιο, σ. 108.

27. Στο ίδιο, σ. 109.

28. Ο Corradini, πάντως, αναγνώριζε πως η επαναστατική πτέρυγα του PSI αποτελούσε, ίσως, τη μοναδική ζωτική δύναμη στο ιταλικό πολιτικό προσκήνιο. Δεν είχε χάσει την επαφή του με τα ευρύτερα στρώματα του ιταλικού λαού και διατηρούσε ένα ισχυρό πνεύμα συλλογικότητας.

29. Enrico Corradini, «Per coloro che risorgono», *Il Regno* I/1 (1903), σ. 1-2.

Ίσως το πιο ενδιαφέρον σημείο των απόψεων του Corradini να μην είναι τόσο η κριτική του προς τον σοσιαλισμό, όσο η περιφρόνησή του προς τις αρχές του φιλελευθερισμού και η εξίσωση των δύο ιδεολογιών ως βασικών υπευθύνων της κατάρπτωσης του φρονήματος του ιταλικού λαού. Άλλωστε, ο αντι-σοσιαλισμός είχε κάνει την εμφάνισή του και παλιότερα στα συντηρητικά στρώματα της ιταλικής κοινωνίας, ενώ και ο σύγχρονος φιλελευθερισμός παρουσιαζόταν ως διεφθαρμένος ή παρακμιακός, από εκπροσώπους του πιο ριζοσπαστικού φάσματος της Δεξιάς. Ο Corradini αμφισβήτησε τις αρχές του φιλελευθερισμού ως αναληθείς. Αυτή η αμφισβήτηση προϋπήρχε και στην πολιτική σκέψη των Καθολικών αλλά όχι με την ίδια ένταση. Ο Richard Drake πιθανολογεί πως ο Corradini ίσως επιθυμούσε περισσότερο και από τους σοσιαλιστές τη διάλυση της καθεστηκιάς τάξης στη χώρα³⁰.

Ο μύθος του φιλελευθερισμού, υποστήριζε ο ηγέτης των εθνικιστών, στηριζόταν σε λάθος πρότυπο, σε αυτό του ατομικισμού. Η ηθική του φιλελευθερισμού είναι το ατομικό συμφέρον, κάτι που αδυνατίζει τον κοινωνικό ιστό της Ιταλίας με συνέπεια να αποδυναμώνεται, παράλληλα, η έννοια της συλλογικότητας στη χώρα και η τελευταία να μην μπορεί να ανταποκριθεί στον διεθνή ανταγωνισμό. Ο φιλελευθερισμός είχε μετατρέψει το έθνος σε ένα σύνολο ατόμων-καταναλωτών, οι οποίοι ενδιαφέρονταν μόνο να έχουν πρόσβαση στα διαθέσιμα οικονομικά αγαθά. Ο κρατικός μηχανισμός ήταν υποχρεωμένος να υπηρετεί τα οικονομικά συμφέροντα των ισχυρών οικονομικών ομάδων, με αποτέλεσμα την ύπαρξη διεφθαρμένων πολιτικών θεσμών, όπως το κοινοβούλιο, την αυξανόμενη φτώχεια και τη μείωση του κύρους της χώρας σε διεθνές επίπεδο. Το τεράστιο μεταναστευτικό ρεύμα των Ιταλών εργατών και η μείωση της ιταλικής επιρροής στον μεσογειακό χώρο ερμηνεύονταν ως αποτελέσματα της φιλελεύθερης πολιτικής.

Επιπλέον, ο Corradini κατηγορούσε τους φιλελεύθερους ως υπεύθυνους για τη διάλυση της ιταλικής κοινωνίας, επειδή αδυνατούσαν να κατανοήσουν πως άλλοι είναι οι νόμοι με τους οποίους κατακτάς την εξουσία και άλλοι αυτοί με τους οποίους την διατηρείς. Η ελευθερία αποτελεί μια δύναμη η οποία χωρίζει. Όσο μεγαλύτερη ισχύ έχει, τόσο περισσότερο μειώνεται η δύναμη του κράτους. Εάν οι Ιταλοί επιθυμούν να είναι πραγματικά ελεύθεροι, η χώρα πρέπει να αποκτήσει καθεστώς ισχυρό. Αλλά συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο. Η ελευθερία των κατοίκων στηρίζεται στην αδυναμία του κράτους και όχι στην ισχύ του. Γι' αυτό προτείνει την επιστροφή

---

30. Drake, «The Theory and Practice», σ. 223.

στην έννοια της ελευθερίας του Mirabeau, όπου αυτή θεωρείται αποκλειστική αρμοδιότητα του νόμου και είναι ταυτόσημη με το κράτος δικαίου³¹. Στην Ιταλία χρειάζεται πάντα κάποιος να υπενθυμίζει τη ρήση του Λουδοβίκου «Το κράτος είμαι εγώ», είτε αυτός είναι ο βασιλιάς είτε κάποια κοινωνική τάξη³². Οι σοσιαλιστές από την πλευρά τους έχουν αντιληφθεί με περισσότερη επιτυχία την έννοια του κράτους από τους φιλελεύθερους αστούς. Αυτό συμβαίνει, διότι υπακούουν σε μια αιώνια αρχή: η δύναμη είναι ο νόμος, η δύναμή μας είναι ο νόμος μας.

Ο Corradini δεν ήταν αρνητικά διακείμενος απέναντι στη μοναρχία ως μορφή διακυβέρνησης. Μολαταύτα, συνέδεε την ευνοϊκή του διάθεση απέναντι στον βασιλιά με τη θέληση του τελευταίου να αναλάβει ηγήτορας της επεκτατικής πολιτικής της χώρας. Υπήρχε η άποψη πως αυτές οι φιλομοναρχικές απόψεις των Ιταλών εθνικιστών επηρεάζονταν από τη σύγχρονη γαλλική πολιτική θεώρηση της συντηρητικής δεξιάς. Οι Ιταλοί δεν είχαν την ευχέρεια να αναζητήσουν από το παρελθόν τους κάποια πηγή έμπνευσης σε βασιλικό περιβάλλον, σε αντίθεση με της Γάλλους. Το μοναρχικό συναίσθημα δεν ήταν νομιμοποιημένο στις συνειδήσεις των Ιταλών, ενώ αποτελούσε μάλλον ευσεβή πόθο η προσμονή ενός βασιλιά, ο οποίος θα αναλάμβανε να συνεχίσει την επαναστατική παράδοση του Risorgimento, εκπληρώνοντας την αποστολή του θεσμού της μοναρχίας³³.

II. Η έννοια του πολέμου και οι επιρροές από το επαναστατικό συνδικαλιστικό κίνημα

Από τις βασικές ιδεολογικές προτεραιότητες του Corradini ήταν να προσδώσει στην έννοια του κράτους δύο συνιστώσες αναζωογονητικές για την ύπαρξή του: την επαναστατική και την εθνικιστική. Το πρόβλημα ήταν ο συνδυασμός της διάχυτης επαναστατικότητας του ιταλικού λαού, στις αρχές του 20^{ού} αιώνα, με την απαίτηση για ισχυροποίηση της κεντρικής διακυβέρνησης³⁴. Αυτός θα επιτυγχανόταν με την ολοκληρωτική απόρριψη του παραδοσιακού μοντέλου διακυβέρνησης της χώρας. Το έθνος είναι η διαλεκτική οντότητα της ιστορίας και ενσαρκώνει το πεπρωμένο και τις προσδοχίες των

31. Enrico Corradini, «Tornando sul nostro programma III. La liberta», *Il Regno* 1/47 (1904), σ. 2-3.

32. Στο ίδιο.

33. Thayer, *Italy and the Great War*, σ. 200-201.

34. Στο ίδιο, σ. 199.

απλών ατόμων. Ο πόλεμος είναι απαραίτητος για τη συνοχή ενός έθνους, ενώ η επανάσταση αρκετές φορές, όπως στην περίπτωση της Γαλλίας, είναι αναγκαία για τη σύστασή του. Η έννοια του επαναστατικού πολέμου θα χρησιμοποιηθεί κατά κόρον από τον Μουσολίνι, δέκα, περίπου, χρόνια αργότερα.

Σε θέματα εξωτερικής πολιτικής, στο άρθρο του με τίτλο «Il biglietto sull'espansionismo» ο Corradini τονίζει ιδιαίτερα το γεγονός πως οι σοσιαλιστές στην Ιταλία είναι κατά της εδαφικής επέκτασης της χώρας, σε αντίθεση με τους σοσιαλιστές άλλων χωρών, όπως της Γερμανίας (Schippel, Bernstein), ακόμη και της Αγγλίας (Hyndmann). Ο τελευταίος μάλιστα θεωρούσε πως η ύπαρξη του αγγλικού έθνους εξαρτάται από την κυριαρχία του στη θάλασσα. Αντίθετα, οι οπαδοί του PSI είχαν συνδέσει κάθε μορφή επεκτατισμού με τον μιλιταρισμό. Κατηγορεί την κυβέρνηση και την αστική τάξη για έλλειψη διορατικότητας. Ο επεκτατισμός θα έπρεπε να γίνει σε εμπορικό και βιομηχανικό επίπεδο σύμφωνα με τις αντιλήψεις τους. Ωστόσο, για τον Corradini η Ιταλία δεν είχε αναπτυχθεί σε ικανοποιητικό βαθμό, σε αυτούς τους δύο τομείς της οικονομίας, για να μπορεί να συναγωνιστεί άλλες, πιο προηγμένες ευρωπαϊκές χώρες. Όλες οι εκφάνσεις του ιμπεριαλισμού θα έπρεπε να κινητοποιηθούν: σε πρώτη φάση η πολιτιστική, η γλωσσική, η βιομηχανική και η εμπορική. Μάλιστα, όπου χρειαζόταν, η κατάκτηση θα επιτυχανόταν με βίαιο τρόπο, όπως συνέβη και με τις υπόλοιπες Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής. Αναγκαία ήταν και η ίδρυση Εθνοφυλακής, με αυτόν τον σκοπό αποκλειστικά. Η εδαφική επέκταση έπρεπε να προηγηθεί της βιομηχανικής και της εμπορικής ανάπτυξης, και όχι το αντίστροφο. Μέσω της επέκτασης η Ιταλία θα αντιμετώπιζε το πρόβλημα της απώλειας εργατικού δυναμικού και της αύξησης των γεννήσεων. Με αυτόν τον τρόπο η αστική τάξη θα ανακτούσε την πολιτική πρωτοβουλία από τους σοσιαλιστές. Ο Corradini επέμενε στον μιλιταριστικό ιμπεριαλισμό της χώρας, απορρίπτοντας την οικονομική του μορφή λόγω της βιομηχανικής καθυστέρησης της χώρας. Το ίδιο αρνητικός ήταν και με την επέκταση μέσω της μετανάστευσης. Μόνο η στρατιωτική δράση μπορούσε να ενώσει το έθνος και να αποτελέσει αντίβαρο στον αντιδραστικό σοσιαλισμό.

Η Ιταλία θα έπρεπε να ακολουθήσει το παράδειγμα της τσαρικής Ρωσίας στον αποικισμό της Σιβηρίας και του Τουρκεστάν, τον προηγούμενο αιώνα, ο οποίος υπήρξε καταλυτικός για την οικονομική πρόοδο της χώρας³⁵.

Επηρεασμένος από τη ρωσοϊαπωνική σύγκρουση του 1905, θεωρεί πως ο πόλεμος είναι συνώνυμος με τη νεωτερικότητα· απελευθερώνει δυνάμεις

35. Enrico Corradini, «Il biglietto sul espansionismo», *Il Regno* I/4 (1903), σ. 2-4.

αρχέγονες, αιώνιες, ανεξέλεγκτες. Η Ιταλία όφειλε να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις ενός κόσμου που αλλάζει ραγδαία. Όλα πλέον λειτουργούν στο maximum, με τη μεγαλύτερη δυνατή ένταση. Δεν υπάρχει χώρος για συναισθηματισμούς, για ανθρωπισμούς, για ευαγγελιστές της ειρήνης και της κοσμοπολίτικης κουλτούρας³⁶. Όλοι θεωρούνται εκτός κλίματος, απομεινάρια μιας εποχής, όταν ο πολιτισμένος άνθρωπος διαδραματίζε πρωταρχικό ρόλο. Τώρα, όμως, χρειαζόταν επιστροφή στον άνθρωπο της φύσης. Ακόμη και οι υπέρμαχοι μιας κοινωνίας χωρίς πολεμικές συγκρούσεις γοητεύθηκαν από τον πόλεμο και ιδιαίτερα από το πολεμικό σθένος του ιαπωνικού Ναυτικού³⁷. Στους επικριτές των δύο λαών, οι οποίοι υποστήριζαν πως πρόκειται για λαούς ημιβάρβαρους, σε σχέση με τους υπόλοιπους ευρωπαϊκούς, ο Corradini απαντούσε πως ο πόλεμος ανταποκρινόταν στο πνεύμα της νέας εποχής. Η νίκη της Ιαπωνίας τον έπεισε πως η συλλογικότητα θα είναι το βασικό κοινωνικό ιδεώδες του 20^{ου} αιώνα³⁸. Η συγκεκριμένη έννοια θα επιτυγχανόταν πιο εύκολα, αν οι Ιταλοί διέθεταν μια «εκκοσμηκευμένη» θρησκεία, όπως οι Ιάπωνες τον σιντοϊσμό, η οποία θα βασιζόταν στη μυθολογία της φύσης και των ηρώων, στη λατρεία των προγόνων και την πίστη σε ιερές δυνάμεις³⁹. Θαυμαστής του αγγλικού και του ιαπωνικού ιμπεριαλισμού, συνειδητοποίησε, μετά την ιαπωνική νίκη, ότι ο επεκτατισμός έπρεπε να κερδίσει τη μαζική υποστήριξη του ιταλικού λαού, για να επιτύχει. Εκεί όπου ήταν αποκομμένος από λαϊκά ερείσματα, όπως στην περίπτωση της Ρωσίας, ήταν καταδικασμένος να αποτύχει.

Στις ιαπωνικές επιτυχίες ιδιαίτερος ήταν ο ρόλος της βιομηχανικής και αγροτικής άρχουσας τάξης, οι οποίες κατάφεραν να διατηρούν στο εσωτερικό την κοινωνική γαλήνη και στο εξωτερικό να καταγάγουν θριάμβους έναντι πληθυσμιακά υπέρτερων αντιπάλων. Η Ιταλία παρουσίαζε αρκετές ομοιότητες με την Ιαπωνία. Ήταν και τα δύο προλεταριακά έθνη. Αντιμε-

36. Enrico Corradini, «La Guerra», *Il Regno* I/14 (1904), σ. 2-4.

37. Για τον Ιάπωνα στρατιώτη σημείωνε στο άρθρο του στο *Il Regno* με τίτλο «Summe!», τον Ιούνιο του 1904, πως αποτελεί τον αληθινό σύγχρονο στρατιώτη. Ακρίβης και δολοφονικός. Δεν ξέρει τι σημαίνει θάνατος. Διαθέτει όλα τα φονικά όπλα και ξέρει πώς να τα χρησιμοποιήσει τέλεια. Δρα όπως η φλόγα και ο κεραυνός. Παράλληλα, όμως, είναι και εγκεφαλικός, για να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της σύγχρονης ζωής. Πρωτότυπο πολεμιστή, ορατό αποτέλεσμα της ιαπωνικής κοινωνίας, η οποία διακρίνεται από μια αυστηρή κοινωνική ιεραρχία. Τεράστια εντύπωση προκαλούσε στον Corradini ο εκμοντερνισμός της χώρας μέσω της βιομηχανοποίησής της, ενώ παράλληλα οι πολιτικές και κοινωνικές δομές παρέμεναν φεουδαλικές.

38. Drake, «The Theory and Practice», σ. 239.

39. Roger Eatwell, *Fascism: A History*, London 1996, σ. 26.

τώπιζαν παρόμοια προβλήματα έλλειψης πλουτοπαραγωγικών πηγών και υπερπληθυσμού, αλλά ενώ η δεύτερη προσπαθούσε να τα αντιμετωπίσει με νικηφόρους πολέμους, η πρώτη στηριζόταν στη μετανάστευση. Το ιαπωνικό μοντέλο διακατεχόταν από κοινωνική αλληλεγγύη και πολιτική ομαλότητα, στοιχεία τα οποία έλειπαν εντελώς από τη φιλελεύθερη Ιταλία⁴⁰.

Η ρωσοϊαπωνική σύγκρουση επιβεβαίωσε και την πεποίθησή του πως η ιστορία είναι αποτέλεσμα της διαμάχης των εθνών και των φυλών. Όποιος δεν αποδεχόταν τη θέση αυτή, όπως οι φιλελεύθεροι ανθρωπιστές, άξιζε μόνο περιφρόνηση. Αν η Ιταλία έθετε υπό έλεγχο τον σοσιαλιστικό κίνδυνο, τότε θα μπορούσε να αναγεννηθεί και να ακολουθήσει το παράδειγμα της Ιαπωνίας παρόμοια επιτυχή αποτελέσματα⁴¹.

Συνεχίζοντας την εξύμνηση του πολέμου, ο Corradini εξήγησε πως αυτός είναι απλώς απόρροια της ανάγκης των εθνών να επεκταθούν ιμπεριαλιστικά, για να μην αφανισθούν. Οι πόλεμοι είναι αναγκαίοι όσο και οι επαναστάσεις· οι πρώτοι είναι η εξωτερική μορφή του ιμπεριαλισμού ενώ οι δεύτερες η εσωτερική, και αυτές οι δύο μορφές αποτελούν ολόκληρη την ανθρώπινη ιστορία. Ο ιμπεριαλισμός των προλεταρίων ονομάζεται σοσιαλισμός. Εξυμνεί την περιφρόνηση προς τον θάνατο ως μια από τις σημαντικότερες αξίες της ζωής. Ήταν πεπεισμένος πως αρκούσαν εκατό πρόθυμοι άντρες να πεθάνουν και η Ιταλία θα ήταν σε θέση να αναγεννηθεί⁴².

Η έννοια της αυτοθυσίας, η εξύμνηση της βίας, η προσπάθεια επιστροφής σε ένα ηρωικό πρότυπο ζωής θεωρούνται επιδράσεις του νεορομαντισμού⁴³, της φιλοσοφίας του Henri Bergson και των έργων του Ernest

40. Drake, «The Theory and Practice», σ. 240.

41. Αξίζει να σημειωθεί πως στο περιοδικό η άποψη του Corradini εξέφραζε μια μειονότητα των μελών. Η πλειονότητα, προεξάρχοντας του Papini, υποστήριζε τους Ρώσους. Ο τελευταίος διατεινόταν πως η Ρωσία με την ιμπεριαλιστική της οργάνωση αποτελούσε σύμβολο ισχύος και σταθερότητας στην Ευρώπη, ενώ και ο Pareto εξέφραζε φόβους πως μια ρωσική ήττα προμήνυε οδυνηρές καταστάσεις για την ιταλική αστική τάξη (βλ. Drake, «The Theory and Practice», σ. 236).

42. Enrico Corradini, *Il nazionalismo italiano*, Milano 1914, σ. 15-16.

43. Σύμφωνα με το έργο του Michael Löwy και του Robert Sayre *Εξέγερση και μελαγχολία. Ο Ρομαντισμός στους αντίποδες της νεωτερικότητας*, ο ρομαντισμός δεν θα πρέπει να θεωρείται προοίμιο της φασιστικής ιδεολογίας, ιδιαίτερα, μάλιστα, στην περίπτωση του ιταλικού φασισμού, όπου, σύμφωνα με τους δύο συγγραφείς, κυριαρχεί η φουτουριστική οπτική της νεωτερικότητας. Σε αυτήν κυριαρχεί ο βιομηχανοποιημένος-αστικοποιημένος τρόπος ζωής, ο οποίος θέλει να εξαφανίσει κάθε κατάλοιπο του παρελθόντος στη χώρα και δεν συνάδει με την αναπόληση της ένδοξης ρωμαϊκής αρχαιότητας (βλ. M. Löwy, R. Sayre *Εξέγερση και μελαγχολία. Ο Ρομαντισμός στους αντίποδες της νεωτερικότητας*, μτφρ. Δέσποινα Καβαβιά, επιμ. Γιώργος Καραμπε-

Seillière, ενός από τους βασικούς υποστηρικτές του ανορθολογισμού, ο οποίος συνέβαλε στην εδραίωση της βίας και του ακτιβισμού ως βασικών όπλων της *realpolitik*⁴⁴. Για την έννοια της συλλογικότητας ο Corradini θα προσφύγει και στην εμπειρία της Γαλλικής Επανάστασης, η οποία πολλές φορές επικαλέστηκε τη «θρησκεία του έθνους» ως πνευματική δύναμη που θα ένωνε το άτομο με το σύνολο, διαιωνίζοντας με αυτόν τον τρόπο την έννοια της εθνικής ταυτότητας στις επόμενες γενιές⁴⁵. Το έθνος θα έπρεπε να γίνει η μοντέρνα θεότητα μιας νέας, εκκοσμικευμένης θρησκείας, η οποία θα διαδιδόταν μέσω τελετουργιών και συμβόλων καθώς και με τη λατρεία των προγόνων⁴⁶.

Υστερα από τη διάλυση του *Il Regno*, τον Δεκέμβριο του 1906⁴⁷, ο Corradini, συνεχίζοντας τις ιδεολογικές του αναζητήσεις, θα προσπαθήσει να βρει κοινά σημεία ανάμεσα στον επαναστατικό συνδικαλισμό και τον ιμπεριαλιστικό εθνικισμό. Κάτω από την επίδραση του έργου του Σορέλ *Réflexions sur la Violence* γοητεύτηκε από την έννοια του μύθου της βίας και προσπάθησε να διατυπώσει, με συγκεκριμένους όρους, την έννοια του προλεταριακού έθνους. Υποστήριζε πως υπάρχουν έθνη προλεταριακά, όπως υπάρχουν τάξεις προλεταριακές⁴⁸. Έθνη όπου οι συνθήκες ζωής υστερούν,

---

λιάς, Αθήνα 1999, σ. 164-165 [τίτλος πρωτοτύπου: *Révolte et mélancolie: le romantisme à contre-courant de la modernité*].

44. Thayer, *Italy and the Great War*, σ. 196.

45. Gentile, *The Struggle for Modernity*, σ. 48.

46. Στο ίδιο, σ. 55.

47. Ήδη, από το 1905 και τον Ρωσοϊαπωνικό πόλεμο, είχε διαφανεί ότι οι απόψεις του Corradini δεν εξέφραζαν την πλειονότητα των αρθρογράφων του περιοδικού. Χαρακτηριστικό είναι πως στους κόλπους του περιοδικού ήταν ο μοναδικός που ταύτιζε την υπόθεση του εθνικισμού με τους Ιάπωνες. Αντικαταστάτης του Corradini, ως εκδότης του περιοδικού, ανέλαβε ο Aldemiro Campodonico, τον Μάρτιο του 1905. Το περιοδικό πλέον εκδιδόταν σε δεκαπενθήμερη βάση και όχι σε εβδομαδιαία. Κάτω από την ηγεσία του Campodonico, το *Il Regno* μετετράπηκε σε ένα συντηρητικής ιδεολογίας περιοδικό. Τα θεολογικά ανοίγματα του περιοδικού δεν έβρισκαν σύμφωνο τον Corradini και η οριστική ρήξη συνέβη το 1906, ύστερα από τη σφοδρή κριτική του Campodonico προς τον πρωθυπουργό Sidney Sonnino, η οποία δεν έβρισκε σύμφωνο τον Corradini. Ο τελευταίος θεωρούσε πως ο Sonnino αποτελούσε τον δυνητικό κληρονόμο της ιμπεριαλιστικής πολιτικής του Francesco Crispi (βλ. Drake, «The Theory and Practice», σ. 236-238).

48. Σύμφωνα με τον Paul Corner, η έννοια του προλεταριακού έθνους επικαλείται την ιδέα ενός νέου κράτους, του οποίου η νομιμότητα δεν προέρχεται από τη μοναρχία ή από το κοινοβούλιο, αλλά από τα άτομα, τα οποία όμως έχουν απαγκιστρωθεί πρωτίτερα και έχουν «ανανεωθεί» μέσω της απολυτρώσεώς τους από τη διαφθορά του συστήματος

σε σύγκριση με άλλα, όπως ακριβώς συμβαίνει με τις κοινωνικές τάξεις. Η βία του επαναστατικού συνδικαλισμού, η οποία στρεφόταν εναντίον της αστικής τάξης, έπρεπε να μετατραπεί σε βία μεταξύ των εθνών. Ο αληθινός αγώνας για την απελευθέρωση της ανθρωπότητας θα λάμβανε χώρα μεταξύ των εθνών και όχι των τάξεων. Ακόμη και αν μια προλεταριακή ταξική επανάσταση πετύχει τον σκοπό της και εκδιώξει την αποτυχημένη αστική τάξη, η Ιταλία θα παραμείνει ένα προλεταριακό έθνος κάτω από την κυριαρχία των ξένων πλουτοκρατών. Η βία ήταν απολύτως δικαιολογημένη από την πλευρά των «άπορων» εθνών εναντίον των πλουτοκρατικών⁴⁹.

Ο Corradini διαμαρτυρόταν για τη ροπή των συμπατριωτών του προς τη μετανάστευση. Η συγκεκριμένη πράξη μπορεί να παρείχε διεξόδους σε προβλήματα όπως ο υπερπληθυσμός, η ανεργία και η έλλειψη καλλιεργήσιμης γης, εντούτοις αποδείκνυε παράλληλα την ηθική και υλική κατωτερότητα του ιταλικού κράτους. Εξετάζοντας τις ανθρώπινες σχέσεις κάτω από αυστηρούς κοινωνικούς δαρβινικούς όρους, θεωρούσε πως η ιστορία διαμορφωνόταν από οργανικές κοινότητες. Όπως οι ατομικοί οργανισμοί, έτσι και τα έθνη επιδίδονται σε έναν αδυσώπητο, βίαιο αγώνα επικυριαρχίας μεταξύ τους. Ωστόσο, η Ιταλία δεν έχει θέληση για κυριαρχία αλλά για ανδραποδισμό. Αυτό αποδεικνύεται όχι τόσο λόγω της μετανάστευσης, αλλά από το γεγονός ότι επιχαιρεί με τη μετανάστευση των κατοίκων της⁵⁰.

Για να ανταποκριθεί η Ιταλία στον διεθνή ανταγωνισμό, ο Corradini επεσήμανε την ανάγκη της οργάνωσης. Ένας επιτυχημένος αγώνας χρειάζεται οργάνωση και αυτή απαιτεί πειθαρχία και κοινωνικούς διακανονισμούς⁵¹. Αναγνώριζε ότι ο ιταλικός λαός έπασχε από έλλειψη πειθαρχίας και από αίσθηση του καθήκοντος, κάτι που αποδεικνύεται ακόμη και από την καθημερινότητα στις δημόσιες υπηρεσίες και τις συναλλαγές με το κράτος⁵². Ωστόσο, η εθνική συνείδηση, την οποία δημιουργεί ο εθνικισμός, μπορεί να αποτελέσει σχολείο πειθαρχίας και έμπνευσης της έννοιας του καθήκοντος. Μία κοινωνία είναι βιώσιμη μόνο όταν κυριαρχεί η αλληλεγγ-

---

Giolitti, αφενός, και από τους σοσιαλιστικούς μύθους και τις παραδόπιστες συμπεριφορές, αφετέρου (βλ. Paul Corner, «Liberalism, Pre-Fascism, Fascism», στο: David Forgacs (ed.), *Rethinking Italian Fascism. Capitalism, Populism and Culture*, London 1986, σ. 17).

49. Norberto Bobbio, *Ideological Profile of Twentieth Century Italy*, Princeton 1995, σ. 52.

50. Mauro Marsella, «Enrico Corradini's Italian Nationalism: the "Right Wing" of the Fascist Synthesis», *Journal of Political Ideologies* 9/2 (June 2004), σ. 208.

51. Gregor, *Ideology of fascism*, σ. 75.

52. Corradini, «Le Nazioni proletarie», σ. 114.

γύη. Οι συνδικαλιστές ήταν έτοιμοι να χρησιμοποιήσουν τη «γλώσσα» των μύθων και των συμβολισμών, για να κινητοποιήσουν τον ιταλικό λαό και να χαράξουν μία επαναστατική στρατηγική εντελώς διαφορετική από τις πολιτικές συμβιβασμού που ακολουθούσε ο παραδοσιακός ιταλικός φιλελευθερισμός. Ο επαναστατικός συνδικαλισμός ήταν ένα κίνημα εμπνευσμένο από μία επαναστατική ηθική, ένα «σχολείο» συλλογικής προσπάθειας και αλληλεγγύης, έτοιμο να αγωνιστεί για τις ιδέες του, προσδοκώντας τη δημιουργία μιας φυλής ηρώων, η οποία θα λειτουργούσε με βάση τις ηθικές αρετές των ηρώων της αρχαιότητας⁵³.

Οι συνδικαλιστές, υποστήριζε, ήθελαν να δημιουργήσουν ένα ελιτίστικο κίνημα στους κόλπους της εργατικής τάξης, το οποίο θα αμφισβητούσε με βίαιο τρόπο την κυριαρχία της αστικής τάξης. Είχαν αντιληφθεί πως η φύση του ανθρώπου ήταν βίαιη και πως η βία ήταν απαραίτητη για την κατάκτηση της εξουσίας. Ήλπιζε πως ο εθνικισμός θα μπορούσε να δράσει το ίδιο βίαια, όπως ο συνδικαλισμός, για λογαριασμό της αστικής τάξης. Μέσω της έννοιας του έθνους η χώρα θα αγωνιζόταν για την ανακατανομή του παγκοσμίου πλούτου προς ίδιον όφελος. Για να επιτευχθεί αυτό, οι στόχοι κάθε κοινωνικής ομάδας θα έπρεπε να υποταχθούν στους στόχους της συλλογικής κοινότητας και η εσωτερική βίαιη αντιπαλότητα να διοχετευθεί στο εξωτερικό, παίρνοντας τη μορφή πολέμου.

Και οι δύο, εθνικιστές και συνδικαλιστές, αναγνώριζαν τη σημασία της συλλογικής ψυχολογίας ως αποφασιστικού παράγοντα επιρροής της πολιτικής συμπεριφοράς. Ο μαρξισμός δεν είχε παράσχει την απαραίτητη γνωστική φόρμουλα για το πώς οι μάζες κατευθύνονται σε επαναστατικές ατραπούς. Επίσης, δεν αναφέρει πουθενά τον ρόλο των ηγετών στην κινητοποίηση των μαζών, αδυνατώντας να εξηγήσει τον ρόλο των «σπουδαίων αντρών» και των ηρώων στην ιστορία⁵⁴. Αναζητούσαν την πραγματοποίηση των εννοιών της αμεροληψίας και της δικαιοσύνης μέσω είτε της προλεταριακής είτε της εθνικής επανάστασης. Τα συνδικάτα για τους επαναστάτες συνδικαλιστές αποτελούσαν τις «κοινότητες του πεπρωμένου», τα οποία δημιουργούσαν την αναγκαία ενότητα για την εκπλήρωση συλλογικών αποστολών, όπως ακριβώς λειτουργούσε το έθνος-κράτος για τους εθνικιστές⁵⁵. Το μόνο που χρειαζόταν, σύμφωνα με τους επαναστάτες συνδικαλιστές, ήταν να συνειδητοποιήσουν οι ίδιοι την πραγματικότητα

53. Enrico Corradini, «Sindacalismo, nazionalismo, imperialismo», *Discorsi politici*, σ. 51-69.

54. Gregor, *Mussolini's Intellectuals*, σ. 30.

55. Στο ίδιο, σ. 31.

του σύγχρονου κόσμου και να μετατρέψουν το κίνημά τους σε εθνικό, αποτελώντας το απαραίτητο συμπλήρωμα του επαναστατικού εθνικισμού.

Επιπρόσθετα, ο επαναστατικός συνδικαλισμός τροφοδοτούσε τον λειτουργικό μύθο της εργατικής τάξης. Ο μύθος του συνδικαλισμού, ο οποίος εκφραζόταν μέσω της γενικής απεργίας, και η αίσθηση της αλληλεγγύης που υπήρχε στους κόλπους του, αποτελούσε το παράδειγμα του Corradini⁵⁶. Ο ηθικός παράγοντας και οι φιλοσοφικές πεποιθήσεις αναζωογονούν την πολιτική και αποτελούν μοχλό δράσης της, συμβάλλοντας τα μέγιστα στην ιστορική πρόοδο. Κάθε προσπάθεια υποβιβασμού των παραπάνω συναισθημάτων και πεποιθήσεων μέσω της θεώρησής τους ως παράγωγων του οικονομικού ντετερμινισμού λαμβανόταν ως παρανόηση της ανθρώπινης φύσης και της ιστορίας⁵⁷. Όσο και αν θεωρείται οξύμωρο, ο Corradini εξέφραζε τον θαυμασμό του για τα κατορθώματα του προλεταριάτου στην Ευρώπη και υποστήριζε πως το δόγμα του ταξικού αγώνα είχε βρει τη σωστή εφαρμογή στους εργάτες. Λόγω, όμως, των απόψεών του εναντίον του σοσιαλισμού, πίστευε πως η μάζα έπρεπε να διδαχθεί όχι τον ταξικό αγώνα αλλά αυτόν μεταξύ των εθνών⁵⁸. Ο μύθος της προλεταριακής γενικής απεργίας έπρεπε να αντικατασταθεί από τον μύθο της νικηφόρας διεθνούς διαμάχης. Κάθε πολίτης αναλαμβάνει μια υποχρέωση να υπερασπιστεί τη συλλογικότητα ενός συμπαγούς οργανισμού, του έθνους. Ο σοσιαλισμός και ο εθνικισμός στηρίζονται στις ηρωικές αξίες και στο μαχητικό πνεύμα, ενώ και οι δύο είναι εναντίον του φιλελευθερισμού. Ο σοσιαλισμός, όμως, προτάσσει τον διεθνισμό έναντι του κράτους, ενώ ο εθνικισμός θέλει να εντάξει το προλεταριάτο στην εθνική κοινότητα. Σε αυτή τη θέση παρατηρούμε τις πρώτες προσπάθειες για μετασχηματισμό του επαναστατικού συνδικαλισμού σε εθνικό. Επιπρόσθετα, ο σοσιαλισμός ήταν για τον Corradini ένα πρόγραμμα πολιτικό και οικονομικό που ταίριαζε στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες και είχε δημιουργηθεί για αυτές, όπου δέσποζε η άδικη διανομή του πλούτου. Στις μη ανεπτυγμένες χώρες, όπως η Ιταλία, δεν μπορούσε να έχει εφαρμογή⁵⁹. Μία ενδεχόμενη διαμάχη των τάξεων

56. Οι «μύθοι», σύμφωνα με τον Corradini και τους συνδικαλιστές, δεν ανήκαν στη σφαίρα του φαντασιακού. Συνιστούσαν προσδοκίες ενός μέλλοντος, κατόπιν επιλογής, στο οποίο τα άτομα ήταν έτοιμα να θυσιάστουν, καταλήγοντας ακόμη και στον θάνατο.

57. Gregor, *Mussolini's Intellectuals*, σ. 29.

58. Lyttelton, *Italian Fascism from Pareto to Gentile*, σ. 147. Walter Laqueur (ed.), *Fascism: a Reader's Guide. Analyses, Interpretations, Bibliography*, California 1976, σ. 328.

59. Gregor, *Ideology of Fascism*, σ. 81.

θα έβλαπτε ακόμη περισσότερο το έθνος και θα μείωνε την παραγωγική του δυνατότητα. Η εθνική επανάσταση είχε γι' αυτόν προτεραιότητα έναντι της ταξικής και θα ωφελούσε όλες τις τάξεις. Αυτό που απαιτούσε η κατάσταση της χώρας ήταν εθνική αλληλεγγύη και ένα πρόγραμμα κοινωνικής και οικονομικής ανόδου.

Το θεωρητικό πλαίσιο των ιδεών του Corradini δεν μπορούσε να αποκρύψει τις αντιθέσεις, οι οποίες υπέφωσκαν στο εθνικιστικό κίνημα. Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα στους κόλπους των Ιταλών εθνικιστών υπήρχε ξεκάθαρη διαίρεση μεταξύ του έντονου, αλυτρωτικού, αντι-αυστριακού συναισθήματος και της προσκόλλησης στην Τριπλή Συμμαχία. Οι υποστηρικτές του νέου ιταλικού ιμπεριαλισμού (africanismo), αντίπαλοι των αλυτρωτιστών (irredentisti), θεωρούσαν τον ιταλικό αλυτρωτισμό⁶⁰ στις γειτονικές περιοχές ως ένα απλό μέσο πίεσης προς την κυβέρνηση για την αύξηση των εξοπλισμών. Οι ιταλικές βλέψεις θα έπρεπε να επεκτείνονταν στα Βαλκάνια, στη Μεσόγειο και στην Αφρική. Το αντι-αυστριακό πνεύμα εξισορροπούσαν από τον θαυμασμό προς τη Γερμανία και την περιφρόνηση προς τη Γαλλία⁶¹.

60. Οι ιστορικές καταβολές του αλυτρωτισμού εντοπίζονται στη φιλελεύθερη εθνικιστική ιδεολογία του 19^{ου} αιώνα. Ο όρος προέρχεται από την ιταλική λέξη *irredenta*, ο οποίος δηλώνει την επιθυμία ενός εθνικά ομοιογενή, διεσπαρμένου, ωστόσο, πληθυσμού να ενσωματωθεί στην ίδια πολιτική μονάδα, το έθνος-κράτος, στη βάση της εθνικής αυτοδιάθεσης. Ο ιταλικός αλυτρωτισμός σχετιζόταν με την απελευθέρωση «αλύτρωτων» ιταλικών περιοχών, όπως αυτές του Τρεντίνο, της Τερνέστης και της Δαλματίας. Δημιουργήθηκε από την αποτυχία της Ιταλίας να προσαρτήσει τις δύο πρώτες περιοχές κατά τη διάρκεια του Αυστροπρωσικού πολέμου, το 1866. Αυτές οι δύο αλύτρωτες περιοχές διαδραμάτιζαν για το νεοσύστατο ιταλικό έθνος παρόμοιο ρόλο με αυτόν της Αλσατίας και της Λωρραίνης για τη Γαλλία. Σε όλες τις πολιτικές παρατάξεις και στις κοινωνικές τάξεις υπήρξε διάχυτη η πεποίθηση πως η ιταλική ενοποίηση ήταν ημιτελής. Ένας νέος μύθος δημιουργήθηκε πως ολόκληρη η ανατολική ακτή της Αδριατικής ήταν ιταλική και πως η αυστριακή κυβέρνηση ευθυνόταν για την αποεθνικοποίησή της και την ενίσχυση του σλαβικού στοιχείου στην περιοχή. Ειδικά οι Κροάτες θεωρούνταν το υποχείριο της αψβουργικής κυριαρχίας, ένα κατώτερο έθνος, το οποίο ως βασικό σκοπό είχε τον περιορισμό της ιταλικής κυριαρχίας (βλ. Seton-Watson, *Italy from Liberalism*, σ. 30-31, 354-357 και Aristotle Kallis, *Fascist Ideology, Territory and Expansionism 1922-1945*, London 2000, σ. 16).

61. Πρέπει να σημειωθεί πως ο αλυτρωτισμός δεν έβρισκε ιδιαίτερη απήχηση στους Ιταλούς που διαβιούσαν στην Αυστροουγγαρία. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Τρεντίνο, όπως σημειώνει ο Seton-Watson, όπου, ενώ μέρος της ιταλικής μειονότητας, το οποίο υποστήριζε το κόμμα των Χριστιανών Σοσιαλιστών, επιζητούσε τον διοικητικό διαχωρισμό από το Τιρόλο, εντούτοις, παράλληλα, ένωσαν περήφανοι για την

Ο Corradini, αρχικά, ήταν κατά του αλυτρωτισμού, αλλά ύστερα από μια επίσκεψή του στην περιοχή της Ίστριας και της Δαλματίας άλλαξε γνώμη. Εμπνεύστηκε από τον ηρωισμό και τη μαχητικότητα των Ιταλών κατοίκων, οι οποίοι αποτελούσαν «προκεχωρημένα φυλάκια» της έννοιας «italianità». Έπρεπε να επιβιώσουν αβοήθητοι και αποκομμένοι από το ιταλικό κράτος, περικυκλωμένοι από μάζες σλαβικού πληθυσμού. Η συλλογικότητα όμως που επιδείκνυαν για την αντιμετώπιση των καταστάσεων αποτελούσε ένα στοιχείο που έλειπε από την κοινοβουλευτική Ιταλία⁶².

Καταλυτικής σημασίας για την εξάπλωση του εθνικιστικού κινήματος υπήρξαν τα γεγονότα της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και η προσάρτηση της τελευταίας από τους Αυστριακούς, το 1908. Πολλοί Ιταλοί άρχισαν πλέον να συνειδητοποιούν ότι η υπαγωγή της χώρας στην Τριπλή Συμμαχία ήταν μια ατυχής επιλογή της κυβέρνησης και άρχισαν να μετατοπίζονται πολιτικά προς τον χώρο της εθνικιστικής Δεξιάς. Πράγματι, αρκετοί υποστηρίζουν πως οι πραγματικές ρίζες του ιταλικού εθνικιστικού κινήματος βρίσκονται όχι τόσο στην ήττα στην Άντουα⁶³ όσο στη βοσνιακή κρίση⁶⁴.

Την ίδια περίοδο, το ταξίδι του Corradini στη Λατινική Αμερική αποτέλεσε εφαλτήριο για να διανθίσει με νέες οπτικές την εθνικιστική ιδεολογία. Συνειδητοποίησε πως το θέμα της μετανάστευσης του ιταλικού λαού μπορούσε να αποτελέσει ακόμη ένα κοινό στοιχείο για τη σύζευξη του εθνικισμού με τον επαναστατικό συνδικαλισμό. Η εκμετάλλευση που υφίσταντο οι Ιταλοί μετανάστες εντασσόταν στο ευρύτερο πλαίσιο της εκμετάλλευσης των «φτωχών εθνών» από τα πιο πλούσια. Ο εθνικισμός ήταν η μόνη πολιτική δύναμη που εξέφραζε την αγωνιώδη προσπάθεια της χώρας να ανταγωνιστεί τις κυρίαρχες ευρωπαϊκές δυνάμεις, όντας ένα προλεταριακό έθνος⁶⁵.

Στο έργο του *La guerra lontana* θα παρουσιάσει τις ευεργετικές επιδράσεις του πολέμου και θα εξυμνήσει κάποιους μοναχικούς ήρωες της χώρας, των οποίων ο πατριωτισμός ήρθε σε ευθεία σύγκρουση με τον πολιτικό εκφυλισμό και τον φετσοειρητισμό πολλών σύγχρονων συμπατριωτών τους.

ιστορία της πόλης και τον ρόλο της ως προπυργίου του καθολικισμού, διακηρύσσοντας την αφοσίωσή τους στην αψβουργική δυναστεία.

62. Enrico Corradini, *Il volere d'Italia*, Francesco Perrella, Napoli 1911, σ. 80, 84, 95.

63. Για τη μάχη της Άντουα βλ. παραπάνω, υποσ. 3.

64. De Grand, *The Italian Nationalist Association*, σ. 17.

65. Εκτός από προλεταριακό ήταν και ένα έθνος το οποίο γνώριζε δημογραφική έκρηξη, δηλαδή ένα «έθνος νέων», όπως η «ανδροπρεπής» Γερμανία, σε αντιδιαστολή με την παρακμιακή Γαλλία. Για τον λόγο αυτό ο ιταλικός ιμπεριαλισμός ήταν απόλυτα δικαιολογημένος ως μέσο απορρόφησης του πλεονάζοντος πληθυσμού, ο οποίος αναγκαστικά μετανάστευε (βλ. Lyttelton, *The Seizure of Power*, σ. 19).

Προσωπικότητες όπως οι Crispi⁶⁶, Carducci⁶⁷ και Oriani⁶⁸ ξεχώριζαν για τις διαφορετικές αξίες που αντιπροσώπευαν σε μια κοινωνία ατομικιστική και αθεράπευτα υλιστική. Η ήττα στην Αιθιοπία αποτελούσε το σύμβολο της προδοσίας των ιταλικών αρετών από μια διεφθαρμένη αστική τάξη. Ο εγωισμός της ήταν διαβρωτικός για το έθνος, επηρεάζοντας ακόμη και τους υψηλά πολιτικά υφιστάμενους του επίσημου κράτους. Μολαταύτα,

66. Ο συγκεκριμένος πρωθυπουργός (1818-1901) ήταν ένας από τους βασικούς πρωταγωνιστές του Risorgimento, θερμός υποστηρικτής των Garibaldi και Mazzini. Ήταν ο πρώτος Ιταλός πρωθυπουργός με καταγωγή από τον ιταλικό νότο. Υπήρξε υπέρμαχος της ιμπεριαλιστικής επέκτασης της χώρας και ήταν ένας από τους αρχιτέκτονες της δημιουργίας της Τριπλής Συμμαχίας. Ως εκ τούτου, κατά τη διάρκεια της πρώτης πρωθυπουργίας του, η Ιταλία ήρθε σε αντιπαράθεση με τη Γαλλία λόγω των εδαφικών βλέψεων της στην Αφρική, ενώ, παράλληλα, προσεταιρίστηκε τη Γερμανία του Βίσμαρκ. Η ήττα στην Άντουα από τα αιθιοπικά στρατεύματα και η ανάμειξή του στο σκάνδαλο της Banca Romana οδήγησαν στην απόσυρσή του από την πολιτική. Ενσάρκωσε ένα αυταρχικό μοντέλο διακυβέρνησης, το οποίο ενστερνίζονταν αρκετοί από τους εθνικιστές.

67. Ο G. Carducci (1835-1907) εξέφρασε ποιητικά την απογοήτευση που διακατείχε τον ιταλικό λαό για το κλίμα που επικράτησε στη χώρα, στην εποχή μετά το Risorgimento, όταν το ηρωικό ιδεώδες εξαλείφθηκε και αντικαταστάθηκε από τον αγώνα της καθημερινής επιβίωσης. Ο πατριωτισμός και η εθνική οπτική που χαρακτήριζαν τα ποιήματά του, έρχονταν σε αντιδιαστολή με τον ψευδεπίγραφο ειρηνισμό και τον πολιτικό εκφυλισμό που διακατείχε την ιταλική κοινωνία. Θεωρήθηκε ως ένας από τους μεγαλύτερους ποιητές της σύγχρονης Ιταλίας, κερδίζοντας, μάλιστα, το Νόμπελ Λογοτεχνίας το 1906, και αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για τον Corradini (βλ. Seton-Watson, *Italy from Liberalism*, σ. 41).

68. Ο Alfredo Oriani (1852-1909) υπήρξε ένας από τους προδρόμους του ιταλικού εθνικισμού. Σύμφωνα με τον Renato Besana, ήταν αντισοσιαλιστής, αντι-νεωτεριστής, εθνικιστής, υπέρμαχος της επεκτατικής πολιτικής και του ιμπεριαλισμού, με την πιο ευγενή του έννοια, ενώ διακρινόταν, παράλληλα, από μια αντι-αστική αντίληψη. Αποστρέφονταν τη δημοκρατία, την οποία θεωρούσε ανίσχυρη και ακατάλληλη, τον κοσμοπολιτισμό, ως εχθρό της πατρίδας, τον ατομικισμό, ο οποίος οδηγεί στην κοινωνική αποσύνθεση, και τον ηδονισμό, ο οποίος απορρίπτει το χριστιανικό μήνυμα. Ήταν αυτός που μετέφρασε τη ματσίνεια έννοια της «αποστολής» στη γλώσσα του ιμπεριαλισμού. Για τον Oriani η εδαφική επέκταση συνιστούσε εθνικό καθήκον. Ισχυριζόταν πως μόνο η κατάκτηση περιοχών της Αφρικής και η κυριαρχία στην Αδριατική και στη Μεσόγειο θα εκπλήρωνε το όραμα του Risorgimento και ότι μόνο ο πόλεμος θα σκλήρυνε το κρατικό οικοδόμημα. Ονειρευόταν ένα κράτος το οποίο θα ήταν ο υπέρτατος ρυθμιστής κάθε κοινωνικής δραστηριότητας. Στο ιδανικό της ατομικής ελευθερίας αντιπαρέθετε την αρχή της εξουσίας. Ο Μουσολίνι τον χαρακτήρισε «ποιητή της πατρίδας, προάγγελος του φασισμού, υμνητή της ιταλικής ενεργητικότητας», ενώ ο A. Gramsci διέκρινε σε αυτόν τον πιο παθιασμένο και έντιμο αντιπρόσωπο-εκφραστή του εθνικού μεγαλείου, ανάμεσα στους διανοούμενους της παλαιάς γενιάς (βλ. Seton-Watson, *Italy from Liberalism*, σ. 350, Lyttelton, *The Seizure of Power*, σ. 16 και Renato Besana, πρόλογος στο Alfredo Oriani, *La Rivolta Ideale*, Milano 2003, σ. 5,7).

το συγκεκριμένο γεγονός μπορούσε να αποτελέσει και την αρχή της αναγέννησης, αφυπνίζοντας τα πατριωτικά αισθήματα της νέας γενιάς, της οποίας εκπρόσωπος φιλοδοξούσε να γίνει ο Corradini⁶⁹.

III. Η ίδρυση της Ιταλικής Εθνικιστικής Ένωσης (ANI)

Το πρώτο εθνικιστικό συνέδριο έλαβε χώρα στη Φλωρεντία, στις 4 Δεκεμβρίου 1910. Πρόεδρος εκλέχθηκε ο Scipio Sighele⁷⁰, ένα από τα σημαίνοντα μέλη της αλυτρωτικής πτέρυγας. Από την πρώτη στιγμή, τονίστηκε ο προλεταριακός χαρακτήρας του ιταλικού εθνικισμού, ενώ τηρήθηκαν διακριτές αποστάσεις από συντηρητικές προσεγγίσεις. Η πρώτη διάσπαση προήλθε από την αποχώρηση της μικρής ρεπουμπλικανικής μερίδας, η οποία ήταν αντίθετη στα φιλομοναρχικά αισθήματα της πλειοψηφίας. Η κατάσταση είχε πλέον αλλάξει. Ο ρεπουμπλικανικός εθνικισμός και ο αλυτρωτισμός του Mazzini είχαν αρχίσει να υποχωρούν μπροστά στα νέα ρεύματα σκέψης.

Ο Corradini στο ίδιο συνέδριο προσπάθησε να ισορροπήσει μεταξύ αλυτρωτισμού και ιμπεριαλισμού, οι υποστηρικτές των οποίων ήταν σε διαρκή αντιπαράθεση από την πρώτη ημέρα. Έδωσε έμφαση στην οικονομική και πολιτιστική αναγέννηση της Ιταλίας, στο πρόβλημα του ιταλικού νότου και στην ανάγκη για μια πιο ενεργή αποικιακή πολιτική⁷¹. Μάλιστα, προέταξε σε σπουδαιότητα την εξωτερική πολιτική έναντι της εσωτερικής, αν και επισημάνθηκε η αδυναμία της κυβέρνησης Giolitti μπροστά στις αυξανόμενες σοσιαλιστικές απαιτήσεις για μετασχηματισμό της κοινωνίας. Η λύση των προβλημάτων της ιταλικής κοινωνίας βρισκόταν στην υιοθέτηση του προλεταριακού εθνικισμού. Στην ιστορική, εναρκτήρια ομιλία του παραδέχθηκε πως η Ιταλία ήταν ένα έθνος ηθικά και υλικά προλεταριακό. Τα ζωτικά της μέρη ήταν άφρονα και αδύναμα. Μπορεί να υπήρχε σθένος στους κατοίκους της, αλλά έλειπε η δύναμη του έθνους. Όπως έδρασε ο σοσιαλισμός για το προλεταριάτο, παρέχοντάς του ηθική συνείδηση, δύναμη για αγώνα, δικά του όπλα, νέα δικαιώματα, θέληση για νίκη, τιμή και

69. Thayer, *Italy and the Great War*, σ. 206.

70. Ο Scipio Sighele (1868-1913) γεννήθηκε στην Μπρέσια από γονείς δικηγόρους, οι οποίοι κατάγονταν από την περιφέρεια του Τρεντίνο. Κοινωνιολόγος, ψυχολόγος και εγκληματολόγος, έδρασε στην περιοχή του Τρεντίνο, η οποία βρισκόταν υπό αυστριακό έλεγχο.

71. Πάντως, όταν ο Sighele έκανε αναφορά στους αλύτρωτους ιταλικούς πληθυσμούς των αυστριακών επαρχιών, ο Corradini, από την πλευρά του, επέκτεινε τον ορισμό του αλυτρωτισμού σε ολόκληρη τη Μεσόγειο, όπου κατοικούσαν Ιταλοί.

υπερηφάνεια για να πορευέται ανάλογα, έτσι έπρεπε να πράξει και ο εθνικισμός για το έθνος. Όπως ο σοσιαλισμός διέδωσε τον ταξικό αγώνα, έτσι και ο εθνικισμός έπρεπε να διδάξει την αξία της διεθνούς πάλης, έστω και αν αυτό σημαίνει πόλεμο⁷². Ο πόλεμος είναι, πλέον, αναγκαίος, η κατάλληλη μέθοδος για την εθνική λύτρωση. Η νίκη στον πόλεμο συνιστά ηθική προσταγή. Το έθνος θα έπρεπε να προετοιμαστεί σε ηθικό και τεχνικό επίπεδο. Τα ευεργετήματα του πολέμου είναι πολλά. Καταρχάς, είναι η πιο μεγαλειώδης, ενστικτώδης πράξη του έθνους. Πριν από τη μάχη, κάθε στρατιώτης αποτελεί ένα ξεχωριστό άτομο. Σε μια μόνο στιγμή, όταν χιλιάδες άτομα βρίσκουν τον θάνατο, οι υπόλοιποι περνούν σε μια κατάσταση συλλογικότητας. Επιπρόσθετα, συνιστά το μέσο για τη δημιουργία εθνικής πειθαρχίας, για την επιστροφή στην έννοια του καθήκοντος. Αποτελεί ευκαιρία για την επιστροφή στις προγονικές αρετές, για την επικράτηση της αλληλεγγύης σε όλα τα κοινωνικά στρώματα και ιδιαίτερα ανάμεσα στους εργάτες και στους εργοδότες. Οι εθνικιστές οφείλουν να «μπολιάσουν» την ιδέα του πολέμου στην ιταλική ψυχή. Αυτό θα επιτευχθεί, αν αναβιώσουν και ενισχυθούν η αστική και η πολεμική συνείδηση, οι οποίες αποτελούν τα δύο πιο ουσιώδη και συμπαγή συστατικά της εθνικής συνείδησης.

Μάλιστα, ο Corradini, προκειμένου να συγκρατήσει την έννοια του προλεταριακού έθνους με το αυταρχικό κράτος και σε απάντηση στο βιβλίο του Σορέλ *Réflexions sur la violence*, προσπάθησε να εντάξει την προσέγγιση των συνδικαλιστών για τη χρησιμοποίηση της βίας στο ευρύτερο πλαίσιο του εθνικού ιμπεριαλισμού. Ξεκινώντας από την παραδοχή πως ο ιμπεριαλισμός και ο συνδικαλισμός ήταν έννοιες ασύμβατες μεταξύ τους, επιχείρησε, για μια ακόμη φορά, να βρει σημεία επαφής μεταξύ των δύο θεωριών, δείγμα της εναγωνίας προσπάθειάς του οι εθνικιστές να αντλήσουν δυναμικό και από άλλους πολιτικούς χώρους. Υποστήριξε πως ο συνδικαλισμός αποτελεί μια άλλη μορφή του ιμπεριαλισμού. Είναι ένας εργατικός ιμπεριαλισμός, ένας ιμπεριαλισμός των τάξεων, ενώ το γνωστό σχήμα του ιμπεριαλισμού είναι εθνικός ή διεθνής⁷³. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ιμπεριαλισμού των τάξεων αποδείχθηκε η Γαλλική Επανάσταση, όπου η αστική τάξη επέβαλε την κυριαρχία της στις υπόλοιπες. Μάλιστα, η επικράτησή της πήρε τη μορφή εξωτερικής κατάκτησης. Επέφερε εμφύλιο πόλεμο και σφαγές, λεηλασίες, καταστροφές, αιματοχυσίες και εξολοθρεύσεις αντιπάλων, όπως στους πιο βάρβαρους πολέμους, εξαφάνιση

72. Enrico Corradini, «Classi proletarie: socialismo; nazioni proletarie: nazionalismo», *Atti del congresso di Firenze*, Firenze 1911, σ. 27-29.

73. Corradini, «Sindacalismo, nazionalismo», σ. 65.

όλων των ιδανικών, υλικών και πνευματικών, των ηττημένων, προς χάριν της εδραίωσης της κυρίαρχης κουλτούρας των νικητών. Οι ηγέτες των συνδικαλιστών προέρχονταν από τα μεσαία και κατώτερα στρώματα της αστικής τάξης, σε αντίθεση με τους ηγέτες των σοσιαλιστών, με αποτέλεσμα να έρχονται σε επαφή με τον απλό κόσμο, τον οποίο χρειάζονταν και οι εθνικιστές για να ενδυναμώσουν το κίνημά τους. Ο συνδικαλισμός τόνιζε τις έννοιες της πειθαρχίας και της θυσίας στα μέλη του. Ο απεργός θα μπορούσε να συγκριθεί με τον στρατιώτη που έβρισκε τον θάνατο στο πεδίο της μάχης. Οι ενώσεις των συνδικαλιστών ήταν σε θέση να συγκριθούν με τον στρατό, καθώς κοινή μέθοδος δράσης και των δύο αποτελούσε η άμεση δράση κατά του εχθρού. Η γενική απεργία ήταν η τελική μάχη εναντίον του εχθρού. Οι εθνικιστές συμφωνούσαν με τους συνδικαλιστές στην εχθρική αντιμετώπιση του φιλειρηνισμού, του ανθρωπισμού, του κοινοβουλευτισμού και της δημοκρατίας. Οι εργάτες πρέπει να είναι ενωμένοι, όχι όμως σε παγκόσμιο πλαίσιο αλλά σε αυτό του έθνους. Ο συνδικαλισμός πρέπει να σταματάει στα εθνικά σύνορα και να μην προχωρεί παραπέρα. Αν συμβεί αυτό, τότε οι αντιπαλότητες μπορούν να ξεπεραστούν⁷⁴. Σε όλα τα σύγχρονα κράτη οι εργάτες μαζί με τους εργοδότες εξυπηρετούν τα συμφέροντα του βιομηχανικού ιμπεριαλισμού του έθνους στο οποίο ανήκουν. Η σύγχρονη πάλη των τάξεων είναι «κόρη» του μοντέρνου βιομηχανικού ιμπεριαλισμού. Γι' αυτό υποτάσσεται σε αυτόν⁷⁵.

Ο συνδικαλισμός ήταν μια μορφή ιμπεριαλισμού των τάξεων. Ύπήρχε ένας κοινός παρονομαστής όλων των ιμπεριαλισμών, είτε πρόκειται για στρατιωτικούς, είτε για πολιτιστικούς, είτε για οικονομικούς: η ανθρώπινη ανάγκη για κυριαρχία και η θέληση για δύναμη. Όπως έκανε ο Μουσολίνι μερικά χρόνια αργότερα για τον φασισμό, έτσι και ο Corradini επισήμανε πως ο εθνικισμός δεν διαθέτει συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες πολιτικές παρατάξεις, διότι ήταν μια ηθική δύναμη, μια κατάσταση του νου, μια απελευθέρωση από τα ασφυκτικά πλαίσια των κομμάτων⁷⁶.

Στο ίδιο συνέδριο έδωσε έμφαση στο γεγονός ότι ο εθνικισμός από την πλευρά του διαφέρει από τα άλλα πολιτικά κινήματα και κόμματα, διότι τα τελευταία θεωρούν το έθνος ως ένα ανόργανο σύνολο ατόμων, ένα

74. Thayer, *Italy and the Great War*, σ. 217.

75. Στην ίδια ομιλία του ο Corradini στράφηκε εναντίον του εξισωτισμού, ο οποίος υποβαθμίζει μία από τις βασικές συνιστώσες της συλλογικότητας, τη διαφορετικότητα των ατόμων.

76. Thayer, *Italy and the Great War*, σ. 218.

απλό άθροισμα ατομικών εγωισμών, ενώ αυτός το θεωρεί μια οργανική, κοινωνική οντότητα. Η δύναμη, η εξουσία και το όφελος μιας κοινωνικής τάξης και των ατόμων που την αποτελούν είναι παροδικά· αντίθετα, η ισχύς και η ευημερία του έθνους είναι οι κοινωνικές συνιστώσες, οι οποίες αντιστέκονται στη φθορά των αιώνων και στις κοινωνικές μεταβολές⁷⁷.

Σε επίπεδο ηγεσίας των εθνικιστών, από την αρχή διαφάνηκε πως ο Corradini, παρόλο το ιδεολογικό υπόβαθρο που διέθετε και το γεγονός ότι ήταν πολυγραφότερος, δεν διέθετε το ανάλογο πολιτικό εκτόπισμα και τη χαρισματική προσωπικότητα, η οποία απαιτείται για να ηγηθεί κάποιος σε έναν νέο ριζοσπαστικό χώρο⁷⁸. Ο Federzoni και ο Alfredo Rocco⁷⁹ γρήγορα τον υπερκέρασαν⁸⁰. Η έλλειψη ηγετικής προσωπικότητας θα του στοιχίσει και αργότερα, όταν οι φασίστες θα καταλάβουν την εξουσία, μη αποδίδοντάς του κάποιο σημαντικό αξίωμα, σε αντίθεση με τους άλλους δύο⁸¹.

Το συνέδριο κατέληξε στην ίδρυση της ANI (Associazione Nazionalista Italiana). Πρόκειται για τον πρώτο πολιτικό φορέα με επιθετικό, αντισοσιαλιστικό προσανατολισμό, ο οποίος έγινε δεκτός με ποικίλα σχόλια από τον ιταλικό τύπο. Πολιτικά, εντασσόταν στον χώρο της Δεξιιάς, αποτελώντας, ίσως, την πιο ακραία εκδοχή της. Ιδεολογικά θα αποτελέσει τον σύνδεσμο μεταξύ του φασιστικού κινήματος και της συντηρητικής δεξιιάς του 19^{ου} αιώνα. Σε πρώτη φάση προτιμήθηκε ο όρος ένωση, παρά αυτός του πολιτικού κόμματος. Ο Scipio Sighele, μάλιστα, θα υπογραμμίσει πως οι εθνικιστές δεν ήταν πολιτικοί, αλλά άτομα με πίστη, τα οποία εκφράζουν ελεύθερα αυτό που σκέφτονται και νιώθουν, προκειμένου να εμφυσήσουν νέο πνεύμα στην πολιτική ζωή της Ιταλίας⁸².

77. Gaeta, *Il nazionalismo italiano*, σ. 123.

78. Drake, «The Theory and Practice», σ. 213.

79. Ο Alfredo Rocco (1875-1935) ήταν Ιταλός πολιτικός και νομικός. Διετέλεσε καθηγητής εμπορικού και αστικού δικαίου σε διάφορα πανεπιστήμια της χώρας, όπως στην Πάρμα, στο Παλέρμιο και στην Πάδοβα. Προερχόταν από τον ριζοσπαστικό χώρο και είχε προσεγγίσει πολιτικά το σοσιαλιστικό κόμμα. Ωστόσο, ο θαυμασμός του για τις έννοιες του «Κράτους» και της «Αρχής» τον μετατόπισε στον χώρο της ANI.

80. Η πρώτη αντίδραση του Μουσολίνι στη δημιουργία της ANI ήταν τουλάχιστον ειρωνική. Ο μετέπειτα δημιουργός του PNF, ο οποίος τότε ανήκε στο σοσιαλιστικό κόμμα, θεωρούσε ήδη πως ο ιταλικός εθνικισμός αποτελούσε μια καρικατούρα του γαλλικού, «γελοία» ιερά νόσος, αποτελούμενη από ποιητές, μυθολόγους, μπλοφατζήδες και φιλάρεσκους (B. Mussoloni, «Artificio avvocatesco», στο *L'Avvenire del lavoratore*, 18 Aprile 1909).

81. Ο Federzoni στην πρώτη κυβέρνηση των φασιστών έγινε υπουργός των Αποικιών και ο Rocco υφυπουργός των Οικονομικών.

82. Scipio Sighele, *Pagine nazionaliste*, Milano 1910, σ. 217, 233-234.